

December.

1908.

THE

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT SERIES;

A

COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

NO. 132.

कात्यायनश्रौतसूत्रम् ।

महामहोपाध्याय श्रीकर्काचार्यविरचित भाष्यसहितम् ।

KÂTYÂYANA ŚRAÛTASÛTRA,

WITH A COMMENTARY BY ŚRÎ KARKÂCHÂRYA,

EDITED BY

VYÂKARANÂCHÂRYA PANDIT MADANAMOHAN PÂTHAKA

Professor of Mîmâmsâ and Dharmasâstra,

Ranabir Sanskrit Pâthasâlâ,

Central Hindu College, Benares

FASCICULUS XIII.

PUBLISHED AND SOLD BY THE SECRETARY

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT BOOK DEPÔT

BENARÉS:

AGENTS OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG.

PÂNDITA JYĒSHĪHÂRÂMA MUKUNDAJÎ, BOMBAY.

PROBSTHAIN & CO, BOOKSELLERS, LONDON,

Printed by Hanukrishna Dâs, Proprietor,

AT THE VIDYÂ-VILAS PRESS

BENARÉS

Price Rupee One.

Registered According to Act XXV. of 1867.

॥ श्रीः ॥

-*-

मानन्दवनविद्योतिस्तुमनोमिः सुसंस्कृता ।

सुवर्णाङ्कितभग्याभशतपत्रपरिष्कृता ॥ १ ॥

बीजम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।

रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दामोदमोदितम् ॥ २ ॥

सप्तकः—१३२

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
पञ्चर्त्विजस्त्रीणि त्रीणि			शतं	९५१	३
कर्माणि कुयुः । ९४९	१		त्रिषंवत्सरः षष्टिदी-		
होताध्वर्यवपात्रीये च ९४९	३		क्षमा ।	९५१	४
उद्गाना नेष्टृच्छावा-			यथाशक्ति वा ।	९५१	६
कीये । ९४९	५		आदितस्त्रयः संवत्सराः		
मैत्रावरुणो ब्रह्मत्वप्राप्ति-			सौत्याः ।	९५१	८
हर्त्रे । ९४९	६		महासत्त्वाण्यतः ।	९५१	१०
प्रस्तोता ब्रह्मणाच्छः सि-			चतुर्भागे चतुर्भागमे-		
प्रावस्तोत्रीये । ९४९	७		कैकस्य	९५१	१३
प्रतिप्रस्थाताग्निधोमेमे ९४९	८		तेष्वतिरात्रविषुवन्तः		
मुख्यासनेभ्योऽनुसं-			स्युर्वा न वा ।	९५१	१६
पमितराणि । ९४९	१०		आद्यन्तयोर्वातिरात्रौ		
सर्वसत्त्रं व्यत्यासं वि-			विषुवांश्च मध्ये । ९५२	२१	
राट् कौसुरबिन्द ९४९	१३		द्वादशसंवत्सरं प्रजा-		
गवामयनं वाभिगर-			पतेः ।	९५२	५
श्रुतेः । ९४९	१७		षट्त्रिंशत्संवत्सरः		
तापश्चितं दीक्षाः संव-			शाक्यानां तरस ९५२	७	
त्सरमुपसदश्च ९५०	१		सर्वत्राविशेषात् ।	९५२	११
गवामयने नेयुः । ९५०	६		सवनीया वा बहुश्रुतेः ९५२	१४	
अग्निष्टोमेन वा । ९५०	८		शतसंवत्सरः साध्या-		
सर्वजिद्विध्वजितां			नाम् ।	९५२	१८
वैकैकेन । ९५०	११		सहस्रसंवत्सरं विश्व-		
त्रिकदुकैर्वा । ९५०	१३		सृजाम् ।	९५२	२०
महातापश्चितं त्रिसंव-			यात्सत्त्राणि सारस्त्र-		
त्सरोपसत्क्रम । ९५०	१५		तानि ।	९५२	२३
तुल्यमन्यत् । ९५०	१७		सदो हविर्दानाग्निधा-		
श्रुलकतापश्चिते चतु-			णि चक्रीवन्ति । ९५३	३	
र्मासशो ९५०	१९		उलूखलबुधो यूपः		
सहस्रसाव्यमग्नेः । ९५१	१		प्रकृष्य ।	९५३	५
अभिप्लवानां चतुःषष्ठः			वत्सतरीशतमृषभाधिकं		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
गर्भिणी	९५३	८	अवशिष्टं चैको यज्ञोपक-		
उपकिरन्त्युपरवस्थानेषु			रणमुदयनीयान्ते। ९५५	४	
न खनन्ति ।	९५३	११	अवभृथमभ्यवयन्ति		
शुक्लपक्षसप्तम्यां दीक्षा-			यमुनां कार	९५५	७
सरस्वतीविनशने ९५३	१५		पुरस्ताद्वावभृथादग्नये		
द्वादशाहवदीक्षोप-			कामाय ।	९५५	१०
सदः ।	९५३	१७	उदवसानीयान्ते वा । ९५५	१२	
अषोडशिकावतिरात्रौ ९५३	२०		यथार्थं विप्रव्रजेयुः । ९५५	१४	
तत्रैव प्रायणीयोऽति-			अपृष्ठशमनानि सार-		
रात्रः ।	९५३	२२	स्वतानि	९५५	१५
साभ्रायं च तस्मिन् ९५३	२४		नीययेषां साम्युन्था-		
संस्थिते ऽध्वर्युराहव-			नान्यतिरात्रैः । ९५५	१७	
नीयसमीपे	९५४	४	सहस्रपूरणगृहपति		
यथोक्तमाहवनीयस्य । ९५४	६		मरणसर्व	९५५	२०
यथास्थितं यज्ञाङ्गानि			सहस्रपूरणे गौः ।	९५६	१
हरन्ति ।	९५४	७	तदेव दत्त्वा ।	९५६	३
पांसूनादाय भौमानां			आयुर्गृहपतिमरणे ।	९५६	५
यथादेशं	९५४	९	सर्वज्यानां विश्व-		
यजनीययोरन्होगौआ-			जित् ।	९५६	७
युषी ।	९५४	११	ज्योतिष्टोमो वा सर्वे-		
पर्वान्तरेषु दर्शपूर्ण-			षाम् ।	९५६	९
मासौ ।	९५४	१३	नावभृथं सरस्व-		
शम्याप्राप्ते शम्याप्राप्ते			त्याम् ।	९५६	११
वसन्तो यज	९५४	१६	परिपाद्वेपूदकेषु ।	९५६	१३
दृषद्वत्यप्यये ऽपोनत्री-			असत्सुदधृत्य नतः । ९५६	१५	
यश्चरुः ।	९५४	२०	द्वितीये दतिवातांरय-		
अग्नयेकामायेष्टिः प्लक्षे			नस्याहनी	९५६	१८
प्रास्त्रणे ।	९५४	२२	तयोश्चेदसमाप्तयोरा-		
तस्यामश्वपुरुष्यौ धेनुके			गच्छेद्यजनीय	९५७	१
दद्युः ।	९५५	१	शुक्लपक्षश्चेतिवृद्धि-		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०
ष्टोम इत्येके ।	९५७	५	तुरायणं वैशाखीं शु-	
पञ्चदश उक्थयः	९५७	६	क्लृप्त्य पञ्च	९५९ ७
कृष्णे ।	९५७	७	चैत्रस्य वा ।	९५९ ९
तृतीये यजनीययो-			प्रातराहुत्यन्ते ऽदीक्षि-	
ह्वोरभिजि	९५७	९	तोऽदीक्षाकपा	९५९ ११
पर्वान्तरेषु त्रिक-			हवींषि निर्वपत्याग्ने-	
द्रुकाः ।	९५७	११	यमैन्द्रं वैश्व	९५९ १४
पूर्ववदनु समापनम् ।	९५७	१३	तन्त्रेण वा ।	९५९ १८
दार्षद्व्यमृत्विगाचार्ययो-			अन्वहम् ।	९६० १
रन्यतरस्य	९५७	१५	वा हविःशेषभक्षः ।	९६० ७
अपरं व्यर्णे नैतन्धवे-			संवत्सरं यजते ।	९६० ५
ऽग्निमिन्धीति ।	९५७	१९	अनियतोदकं दार्षद्व्यत-	
कुरुक्षेत्रे परेण हि			वदवभृथादि ।	९६० १०
स्थले ऽग्न्याधेयं	९५७	२१	द्वादशाहविकल्पौः ।	९६० १३
दर्शपूणमासान्तं वा ।	९५८	४	सर्वाग्निष्टोमांभरत-	
आहिताग्निश्चेद् व्यर्णे-			स्तुद्वादशाहः ।	९६० १५
ऽग्निहोत्रमेव	९५८	७	संक्रमद्वादशाहं दशरात्र-	
पुरोड शो ऽग्नये तेन			स्य ब्रह्म	९६० १८
यजमानः	९५८	९	प्रकृत्या दशमम् ।	९६० २२
पत्य च दण्डतीती-			अग्निष्टुदिन्द्रस्तुत्सूर्य-	
रेण ।	९५८	१२	स्तुद्वैश्वदेवस्तुतां	९६१ १
अभृथमभ्यवयन्ति			त्रिकद्रुक्कैर्वाऽहानैकाहा-	
यमुनां	९५८	१४	नाप्तोर्यामराज	९६१ ४
स्वयमेव साम-			अभ्यासानुपपत्तौ ज्यो-	
गानम् ।	९५८	१८	तिष्ठोमः पूरणः ।	९६१ ७
अप्लवनमात्रं वा ।	९५८	२०	यथोक्तस्य स्तोत्रं स्तोत्रीयं	
उदत्यैतयैवेष्ट्या			वर्चं वा	९६१ ९
यजेत ।	९५९	१	व्यत्यासमन्ततः ।	९६१ १२
पशुना वा तद्देवतेन ।	९५९	३	नास्त्येषामन्तः ।	९६१ १४
आग्नष्टोमेन वा ।	९५९	५	अयनमुत्सर्गिणां गवा-	

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
मयनविकल्पाः । ९६१	१७		पत्ये । ९६५	८	
षञ्चाक्ष्यांस्त्रीनभिस्तु-			दक्षिणागतावाध्वर्यवे		
वानुपेत्यचतुर्थं ९६१	१९		भुव इति । ९६५	११	
स्तोमोत्सर्गो वैक-			आग्नीध्रीये सोमे । ९६५	१३	
स्यान्हः । ९६२	२		स्वरित्यौदगात्र आहव-		
पशोर्वा सघनविधि-			नीये । ९६५	१७	
क्रिया । ९६२	४		चतुर्गृहीतान्येतानि		
अनारम्भो वा । ९६२	६		सर्वज्ञ । ९६६	१	
तापाश्रितविकल्पः । ९६२	८		सर्वप्रायश्चित्तं च प-		
अयमेष प्रायणीयो ऽति-			ञ्चभिः प्रत्यृचम् । ९६६	३	
राज्ञः सर्वं ९६२	१०		त्वञ्जो अग्न इति द्वाभ्या-		
यथोक्तपृष्ठः । ९६२	१२		मयाश्वाग्ने ९६६	६	
अथापरम् । ९६२	१३		अविज्ञाते प्रतिमहाव्या-		
ज्योतिष्टोमाश्चत्वारो-			हृति सर्वाभि ९६६	१४	
ऽभिजितैः ९६२	१५		सर्वप्रायश्चित्तं च । ९६६	१९	
अन्नं विषुवत्स्थाने । ९६२	१७		अग्निहोत्री चैद्वुहानो-		
विश्वजिज्योतिष्टोमाश्च-			पविशेद्य ९६६	२१	
त्वारस्तैरुत्तमान् । ९६२	१९		दुग्ध्वा ब्राह्मणायैनां		
पतत्पुरुषस्य नारायण-			दद्याद्य ९६७	७	
स्योत्तममे ९६३	२		दण्डेन वानुपिष्योत्थाप्य		
पञ्चविंशो ऽध्यायः ।			दोहनम् । ९६७	९	
कर्मेपपते प्रायश्चित्तं			अदानं च । ९६७	११	
तत्कालम् । ९६४	४		अवुहानायामन्याम् । ९६७	१३	
सौदना वा कालश-			वाश्येत चेत्तृणान्वालुप्य		
ब्दात् । ९६४	१४		प्रासयेत् । ९६७	१५	
कालो वा प्रत्ययात् । ९६४	१९		तस्यै पयसा जुहोति । ९६७	२१	
महाव्याहृतिहोमो ऽना-			लोहितदोहे दक्षिणाग्नि		
वेशे । ९६५	१		परिश्रित्य ९६८	२	
हौनिके भूरिति भार्ग-			हौम्यङ्गविसद्रौद्रमुपसृष्टं		
			वायव्यं ९६८	१२	

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
यथाकालोपपाते तद्देवते			उलपराज्यागताद्वा । ९७१	९	
तद्देवतः १	९६९	१	निर्मथ्य वा । ९७१	१२	
स्कन्देच्छेदस्कन्नाधि-			समारोह्यासमारोह्य		
त प्राजनीत्यभि-			वा पूर्वमुप ९७१	१६	
मृश्य ९६९	५		भिराहतो दक्षिणाग्नि-		
भिद्येत चेदवापयेत			रनुगच्छेच्छेद ९७१	२२	
स्कन्नप्रायश्चि-			जाग्रतमाहवनीयमुख-		
तेना ९६९	९		रेच्छेत्तदुक्तम् । ९७२	१	
भुवपतय इति द्वावि-			पञ्चान्निधाय पुरस्ताद्धो-		
र्यज्ञियम् । ९६९	१५		भयत्र हाममका ९७२	३	
देवान्दिवमग्निति			अभिनिधाने ऽग्नये		
सोमे । ९६९	१७		ऽग्निमते पुरो-		
ग्रयोरोजसेति वोदके-			डाशः । ९७२	१३	
नोपसिञ्चेत् । ९६९	२०		समिनमिति घोषस्थानं		
उज्जितसर्वसर्वस्कन्द-			द्वाभ्याम् । ९७२	१६	
नरुग्मेद्योस्तत्रै-			गृहीतानुगमने चान्व-		
वा ९६९	२२		ग्निरित्याहत्या ९७२	१८	
अन्यदुन्नीयाऽस्मै			अनादेशे पुरोडाशः		
प्रयच्छेत्तेन होमः । ९७०	३		संवत्र । ९७२	२२	
पूर्वहुतौ हुतायां चेदा-			अनुद्धृताभ्यस्तमये		
हवनीयोऽनु ९७०	६		कुशबन्धे ९७३	१	
काष्ठः हिरण्यं वाभि-			वैष्णव्याहुतिः । ९७३	५	
जुहुयाच्छरुतेः । ९७०	१०		अग्नये च सूर्यघते । ९७३	७	
त्रिरुद्धृतश्चेदाहवनी-			अभ्युदये रजतधारणं		
योऽनुगच्छे ९७०	१४		पुर ९७३	९	
गार्हपत्येऽनुगते भस्म-			सूर्याय च ज्योति-		
नारणी सः ९७०	२१		ष्मते । ९७३	११	
आहवनीयजागरणे			समानमुखरणम् । ९७३	१३	
वा तत एवो ९७१	३		वैश्वदेवी घोमयत्रा-		
आहव्य वा । ९७१	६		पुरोडाशा ९७३	१६	

सूत्राणि	पृ०	पं०
उभयानुगमने पुनरा-		
धेयं वा ।	९७३	१७
भेदेनाप्युपपादात् ।	९७४	३
न सह प्रकल्पः ।	९७४	९
मध्यमानश्चेन्न जायते		
यमदूरा	९७४	१३
ब्राह्मणहस्ते वा ।	९७४	१९
वासानपनोदश्च	९७४	२५
अजकर्णे वा दक्षिणे ।	९७५	१
अभोजनं तस्य ।	९७५	४
कुशस्तम्बे वा ।	९७५	६
अनासनं तस्मिन् ।	९७५	८
अप्सु वा ।	९७५	९
नादभ्यो बीभत्सेनेति		
श्रुतेः ।	९७५	११
अहुताभ्युदित उन्नीया		
तमिनो	९७५	१४
हुत्वा भूरित्यनुमन्त्र-		
णम् ।	९७५	१६
वरदानं च ।	९७५	१८
सर्वताशे हविषां दक्षे		
वा तदु	९७५	१९
आज्येन वा प्रातिसंख्याय		
देवतेज्या ।	९७५	२१
पुनः क्रिया च ।	९७६	४
भेदे विप्रकल्पप्युपपाना-		
भ्याम् ।	९७६	७
अन्तरागमनेऽनाद्रि-		
यते ।	९७६	१५
इवैवराहेषूदधारा		

सूत्राणि	पृ०	पं०
प्राचीदं	९७६	१९
भस्मना वा ।	९७६	२१
चक्रीवत्यग्नये पथि-		
कृते ।	९७६	२४
प्रज्ञातिष्ठतिपत्तौ च ।	९७७	१
नियतास्वतिपत्ति-		
श्रुतेः ।	९७७	४
स्तोत्रमोहे शस्त्रस्य		
च ।	९७७	७
जनमरणे च ।	९७७	९
उपपातसामर्थ्या-		
त्स्वजने ।	९७७	११
नित्यत्वाच्च ।	९७७	१४
अग्नये व्रतपतये		
व्रत्यऽर्हान	९७७	१६
आहिताग्रेरास्यश्रुकरणे-		
ऽग्नये	९७७	२०
सः सर्गेनाद्रियेन ।	९७८	१
अनुक्रोशेऽग्नये सः-		
सर्गाया	९७८	३
अग्नये विविचये मि-		
थश्चेत् ।	९७८	७
अग्नये संवर्गाय प्रद-		
व्याश्चेत् ।	९७८	११
अग्नयेऽप्सुमते वैद्युता-		
श्चेत् ।	९७८	१४
अग्नये शुचयेऽशुच्या-		
यतन	९७८	१७
भार्यागोषु यमजनने		
मास्तं	९७८	२०

सूत्राणि	पृ०	पं०
गेहदाहे ऽग्नये क्षाम- वते	९७९	१
चन्द्रमसाभ्युदित अमावास्ये	९७९	३
दधिहावरातञ्जनं निदध्यात् ।	९७९	७
संसृज्य वत्सान्पु- नरपाकरणम् ।	९७९	९
निरुमे वनाशक्तौ वा भैषन्तण्डु	९७९	१३
संस्कारात्सात्रायम् ।	९८०	१
अन्यद्वेज्यायो- गात् ।	९८०	५
तण्डुलापनयने वचनात् ।	९८०	१३
प्रकृत्या पूर्वम् ।	९८०	१८
सर्वे वा निमित्तात् ।	९८०	२१
पश्चादभ्युद्दष्ट आ- मावास्येन ।	९८०	२४
त्रीषुकं धनुर्द- क्षिणा ।	९८१	५
दण्डो वा ।	९८१	७
प्राकृताश्चेच्छन् ।	९८१	९
अनभ्युद्दष्टस्यापि पशुकामस्य ।	९८१	१३
उद्धास्यमानं चेत्कपालं नश्येदाश्विनः ।	९८१	१५
सायं प्रेतर्द्धातार्तावैष्टं पञ्चशराव	९८२	११
भेदेनाभ्युपपातात् ।	९८२	१९

सूत्राणि	पृ०	पं०
तत्प्रतिनिधिः ।	९८२	२५
प्रायश्चित्तं वा देवता- श्रुतेः ।	९८३	१
चरु सन्नाय्याभावे ।	९८३	८
सायं दोहस्थाने वा पुरोडशः ।	९८३	१७
असान्नाय्यवर्द्ध ।	९८३	१२
दुष्टस्य हविषां ऽऽस्व- वहरणम् ।	९८३	१५
उक्तो वा भस्मति ।	९८३	१७
शिष्टभक्षप्रतिपदं दुष्टम् ।	९८३	१९
एकस्यानिष्टे त- दुक्तम् ।	९८३	२१
साग्निपातिकाग्नि वा तस्य ।	९८४	१
इष्टं च दाज्यशेषेण ।	९८४	३
हविरन्तरेण प्राक् प्रा- धान्ययायाः ।	९८४	५
प्राग्वा समिष्टयजुषः संस्थाश्रुतेः ।	९८४	९
हुतं चेत्संस्थाप्य तदेव पुनर्नि- र्वपेत् ।	९८४	१३
देवताविपर्यामे पुष्क- लं दत्त्वा यथा	९८४	१५
अवदानयाज्यनुवा- क्यासु च ।	९८४	२०
स्कन्धे दुष्टे पुर्ग्रह- णम् ।	९८५	१

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
भुवाया वा ततो यज्ञः			सोमेज्योपपाते चैकै-		
प्रभवतीति	९८५	३	कां यथाकालः	९८७	८
अबुष्टाया नयनमेके ।	९८५	६	अग्नीध्रीये सुत्यासु	९८७	२५
नौपभृतो भुयावाम् ।	९८५	९	का पवस्व हिरण्यव-		
आज्यस्थलीदोषे			दित्युक्ताहोमे ।	९८८	३
ऽन्यत् ।	९८५	११	पृषदाज्यस्कन्दने जु-		
अदोषो वा न वै देवाः			हुयादया विष्टा	९८८	६
कस्माच्चन	९८५	१३	धर्मधुक् शार्दूलहता		
अधिकं निरूप्य तच्च			चेत्स्पृतीर्जुहुया	९८८	१०
यजेत् ।	९८५	१९	हुत्वान्यामाजतेति ब्रू-		
न वा ओदितत्वात् ।	९८५	२३	यात्	९८८	१८
पेतु राजावरुणो देव-			स्त्र्यः होम्यशक्ता		
तीमिरस्मिन् ।	९८६	१	उपासीत ।	९८८	२०
भूमिर्भूमिमवागन्माता			उपसर्पणाशक्तावाप्त-		
मानरमण्यगात्	९८६	५	नमथः ।	९८८	२२
य ऋते चिदभिध्रियः			सायमाहत्याः हुता-		
पुरा जदुष्य	९८६	८	यां चेद्देवैः	९८९	२
परमेष्ठ्यार्दीश्च च-			जीवेष्टेत्पुनः काले ।	९८९	२२
तुस्त्रिःशतं			न वा कृतत्वात् ।	९८९	२७
जुहोति ।	९८६	१३	पौर्णमासान्ते चामा		
धर्मधुग्वाले चादो-			वात्यमग्निहो-		
हे च ।	९८६	१८	भवत् ।	९९०	६
उदीच्या दोहस्याने			हविष्येषु चेदाह्विय-		
ऽन्यस्याः ।	९८६	२१	माणेषु मरणं	९९०	९
शालाया वा पुरस्ता-			न वाऽयुक्तत्वात् ।	९९०	१६
त्प्राच्याः ।	९८७	१	गार्हपत्ये ग्रहणादि		
पुच्छकाण्डादक्षिणे			प्रागासनात् ।	९९०	१९
ऽस्थानं हुत्वा	९८७	३	आसद्याहवनीये ।	९९०	२१
पृषदाज्यस्कन्दने			मरणान्तं भवति ।	९९०	२३
चैकं	९८७	६	संख्यायं वा		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
प्रकृतसत्त्वात् ।	९९०	२५	कपालानि चैके ।	९९३	१
हविष्यवद्धीम्यम् ।	९९१	५	पार्थवोः सुपे ।	९९३	४
सन्दीपनवनीः प्रत्य-			उदरे पार्श्वः समवस-		
ग्न्यधिभय-			धानी	९९३	७
त्युक्ताः ।	९९१	८	अन्तरोरु यज्ञपात्राण्य-		
सन्तापजानप्रीनादाय			न्यानि ।	९९३	९
सशरीरा	९९१	११	अस्त्रवहराणां मृन्मया-		
अनसा ।	९९१	१४	इमयानाम् ।	९९३	११
वितानः साधयित्वा			अश्रमयानि वा ब्राह्म-		
समे बहुलतृणे	९९१	१६	णाय दद्यात् ।	९९३	१२
उद्धृत्य क्षीरिणीः			अनुस्तरणीचेत्पश्चात्क-		
पुरुषाहुनीः ।	९९१	२१	र्यामाहृत्य	९९३	१४
विशाखशरादमम-			अङ्गेष्वङ्गानीति जातु-		
न्धापृश्निपण्य	९९१	२३	कर्ण्यः ।	९९३	१५
कोशमनभुञ्जलोम-			न वास्त्रिमन्देहात् ।	९९३	१७
निकृन्तनानि			वपया मुखमवच्छाद्या-		
कृत्वा	९९२	१	ग्निभिरा	९९३	२०
केशादि निष्काय सर्पि-			आहुति जुहोति पुत्रो		
वाग्निरं कृत्वा	९९२	३	भ्रातान्यो वा	९९४	१
सप्तसु प्राणायतनेषु			अनपेक्षमेत्योपरूपृश-		
सप्तहिरण्य	९९२	७	न्यपः ।	९९४	६
वक्षिणहस्ते जुह्वः साव-			सञ्चयनं चतुर्थ्यौमयुग्मान्		
यति घृतपूर्णाम् ।	९९२	१०	ब्राह्मणा	९९४	९
हृष्यं च ।	९९२	१२	शम्यावकाः कर्दमं च		
उपभृतः सव्ये ।	९९२	१४	इमशाने ।	९९४	१६
उरसि ध्रुवाम् ।	९९२	१६	अवत्वास्थानि सर्वसुर-		
मुखं ऽग्निहोत्रहवणीम् ।	९९२	१७	भिमिभाणि	९९४	२०
नास्तिकयोः रुद्रौ ।	९९२	१८	पतद्वाजसनेयकम् ।	९९५	३
कर्णयोः प्राशिन्नहरणे			अनेन वा ।	९९५	५
शिरसि	९९२	२०	त्वा मनसागार्त्तेन वाचा		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
ब्रह्मणा	९९५	७	प्राक् प्रयाजेभ्यश्चोत्रि-		
इमशानं चिकीर्षतः			मुक्तो भ्रियेन	१९८	६
कुम्भे सञ्चयनम् । ९९५	१०		पूर्वस्य वपां दक्षिणाग्नौ		
निधानं च तूष्णीम् । ९९५	१४		जुहुयात् ।	९९८	१०
प्रोषितश्चेत्प्रेयाः प्राची-			सोमश्चेन्मार्जालीये		
नावाती निवान्यां ९९५	१६		इजानाः पितरां	९९८	१२
तत एव हरणम् । ९९५	१९		अनपनयो वातुष्ट-		
अवस्तात्समिधे धार-			त्वात् ।	९९८	१८
यन् । ९९५	२१		अवदानहानौ नाद्रि-		
उदगग्रान् कुशान् द-			येत ।	९९८	२३
क्षिणाग्रान् कृत्वा ९९६	१		हृदयनाशे त्वन्यमाल-		
सकृद्वा पितृवत्पर्यत्या ९९६	३		मेतेयेके	९९९	३
शरीराययाहृत्य कृष्णा-			सर्वेषां वाज्यस्य		
जिने पुरुषविधि ९९६	७		यजेत् ।	९९९	७
शरीरनाशे त्रीणि षष्टि-			अर्थवादमात्रं पशुवच-		
शतानि ९९६	१०		नम् ।	९९९	१५
अनिष्टाग्रयणेन नवस्या-			संक्षप्यमानश्चेद्वाह्ये-		
इनीया ९९६	१४		ताहुति जुहुयात् ९९९	१७	
कृष्णां वासो दक्षिणा ९९६	२०		इमं मे वरुणांति प्रवृच्चं-		
पुरोडाशे क्षामे ऽवशि-			द्वाभ्याम् ।	९९९	२१
ष्टं समाप्य ९९६	२१		पशुखा चेत्स्त्रवेत्साज्ञा-		
एकदेशदग्धेऽपि संयो-			ग्योखा वा	९९९	२३
गात् । ९९७	५		यूपविहरणेऽन्तस्तन्त्रं		
दर्शनाच्च । ९९७	८		संस्थिते ऽहनि । १०००	६	
न नित्यत्वात् । ९९७	१३		त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत् । १०००	७	
कर्मार्थे दर्शनम् । ९९७	१९		अनूबन्ध्यायै वपामुत्खि-		
पशुभ्येवुपाकृतः पलायते			द्यानुमर्शे	१०००	१९
वायवे ९९७	२३		दर्शने स्थालीचैवोष्णीषं		
उपलभ्य वायवे तम् । ९९८	१		चोपक	१०००	२२
अनाहरणं वा । ९९८	४		वपान्ते ऽनपेक्षमभ्ययुः		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
प्रेष्यनि	१००१	१	सर्वे चेत्कर्णं मथित्वा		
निरुह्यमाणमभिमन्त्रयत			प्रातिवातमुद्धृत्य	१००३	६
एजतु	१००१	७	निवाते चेत्पूषवन्मथित्वा		
कण्ठं वावकृत्य स्थाल्यां			प्राञ्च	१००३	११
मेधभ्रातृणम् ।	१००१	१०	अग्निहोत्रातिपत्तावाहुति		
अवदानसहितमग्निभि-			जुहुयान्	१००३	२१
त्योष्णीषवेष्टितं	१००१	१३	सत्प्रायागूर्यांशकौ विश्व-		
प्रतिप्रस्थाना वशावदान-			जितातिरात्रेण	१००४	३
काले	१००१	१८	सत्प्राङ्गं वागूर्णमात्र-		
अवदानान्यनु जुहोति			श्रुतेः ।	१००४	९
यस्यै त इति ।	१००१	२२	दीक्षितानां चेत्साम्युत्थानं		
अङ्गान्यहुता यस्यै			जायेत	१००४	१९
यस्या इति	१००२	२	क्रीते विभागः श्रुतेः ।	१००४	२३
अविज्ञाने पुनरु ।	१००२	४	उपपाताद्वोभयतः ।	१००५	१
स्विष्टकृद्वनस्पत्यन्तरे			विभागः क्रियागुण-		
प्रत्येत्य	१००२	६	त्वात् ।	१००५	७
स्विष्टकृतमनु जुहोति			अनीतासु चेद्दक्षिणासु-		
पुरुदस्य इति ।	१००२	८	द्वात्रपच्छंदो	१००५	१०
स्विष्टकृदन्त उष्णीषवे-			प्रस्तोताचेद्ब्रह्मणे वरं		
ष्टितस्य	१००२	१०	दत्त्वा पुनर्वरणम् ।	१००५	१४
अनुव्याहारभयं			प्रतिहत्तां चेत्सर्ववेदस-		
त्वेनेषु ।	१००२	१२	न्देयम् ।	१००५	१६
समिष्टयजुरन्ते शामिप्र			युगपच्चोद्विरोधाद्वि-		
एव जुहु	१००२	१६	कल्पः ।	१००५	१७
अग्निहोत्र आसन्नेषु			पूर्वदौर्बल्यमानुपूर्व्ये		
चेत्प्राप्तेष्वाह	१००२	२०	प्रकृतिवत् ।	१००५	२०
गार्हपत्यश्चेदाहवनीय			यस्मिन्नह्न्युद्गात्रपच्छंदो-		
उदानः प्राण	१००३	१	ऽहर्गणे	१००५	२५
दक्षिणाग्निधेद्गार्हपत्ये			पत्न्युदक्या दीक्षारूपाणि		
व्यानं उदान	१००३	४	निधाय	१००६	१

सूत्राणि	पृ०	पं०
तिष्ठेत्सन्धिबेलयोः । १००६	५	
वेदिसमीपे सुत्यासु । १००६	७	
त्रिरात्रान्ते गोमूत्रमिभ्रणो-		
दकेन १००६	९	
प्रजातायाश्च दशरात्राद्-		
र्जः क्षाना १००६	१२	
न गर्भिणीं क्षीक्षयेद्दि-		
त्यंके ऽयक्षिया १००६	१४	
नानूबन्ध्या प्रकर-		
णात् । १००६	१६	
क्षीक्षितोऽमनश्च ऽक्ष-		
मं दृष्ट्वा १००६	१९	
हन्मिद्वयः स्कन्धमग्नि-		
रूपसिञ्चे १००७	१	
उदकं चेतरेत्तदभिम-		
न्त्रयेतोन्वती १००७	५	
अवदृष्ट्वा । १००७	९	
अमेभ्यं दृष्ट्वा सूर्यमुपति-		
ष्ठेतावयं १००७	११	
शोषितं चेतुर्यादुग्नि-		
याभ्योऽङ्गयः १००७	१५	
निष्ठापेत्तद्वीमत्साभ्यो-		
ऽङ्गयः स्वाहेति । १००७	१७	
आवेधेद्विषाये स्वाहेति । १००७	१८	
स्त्रियावेत्तपस्याभ्यो-		
ऽङ्गयः स्वाहेति । १००७	१९	
स्त्रियावेत्तपस्याभ्यो-		
स्वाहेति । १००७	२०	
आर्यभुक्तयोः सुप्ताभ्यो-		
ऽङ्गयः १००८	२	

सूत्राणि	पृ०	पं०
छर्द्यविष्टः पयः पीत्बोदकं		
वा छर्द्य १००८	३	
वयसावप्रकृते चमसे-		
ऽन्तरिक्षेण १००८	५	
अभ्युपाकृत्य चमसमुपस्थे		
कृतवाग्न १००८	८	
आग्नीध्रीये वा हिर-		
ययगर्भे दृष्ट्वा । १००८	१२	
हुताहुतसः सर्गेऽङ्गारमन्तः		
परिधि १००८	१४	
कुशतरुणेन जुहोति		
हुतस्य-चाहुतस्य १००८	१५	
वषट्कृते । १००८	१९	
सुकनुते स्वाहेत्यनुवष-		
ट्कृते । १००९	१	
सः सर्गेकाले वोपपात-		
सामर्थात् । १००९	३	
तस्य भक्षण मा यज-		
मानं तमो १००९	८	
अवभृष्टभक्षणमिन्दु-		
रिन्दुमवागात्तस्य १००९	१२	
त्रिष्टुप्छन्दसो जगच्छन्द-		
स इति १००९	१८	
अच्छन्दसमेके । १००९	२१	
पतितं चमसमालभते-		
ऽस्कम्पर्जन्यः १०१०	१	
उत्तरपूर्वे जुहोत्युपरमे		
चमसं दृष्टं १०१०	३	
अम्याद्या महात्सोक्त-		
मात्रिक्य मक्ष १०१०	१२	

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
कलशश्चेदुपवायात्क्षी-			स्तुवीरन् ।	१०१२	१३
रासेचनमेके	१०१०	१४	पेन्द्रावैष्णवः होता		
हिरण्यवद्रोक्कम् ।	१०१०	१७	शःसति ।	१०१२	१५
उन्नयने च ।	१०१०	१८	यस्मात्स्तोमादतिरिच्ये		
अद्विभेदने मारुतेन			त स एव कार्यः	१०१२	१७
ब्रह्मसाम्ना	१०१०	२०	माध्यन्दिनाच्चेत्पूर्ववदु		
चतुस्त्रिंशद्विंशम ।	१०११		पाकरणम् ।	१०१२	२०
सोमापहरणे विधाव-			वणमहां असीति बृहती-		
तेच्छतेति सूयात् ।	१०११		श्वादित्यवतीषु	१०१३	१
अदर्शने ऽरुणपुष्पा-			एतत्कृत्वोक्थं पूर्वव-		
ण्यर्जुनान्यभि	१०११		स्रोता	१०१३	४
इयेनद्धतं पूतिकानादा-			तृतीयसवननाच्चेद्विष्णोः		
रानरुणपूर्वा	१०११		शिपिविष्ट	१०१३	६
एकां गां दत्वा समा-			वा गृहीत्वा विष्ट-		
स्य पुनर्यतः ।	१०११	१२	क्षीयात् ।	१०१३	१०
अवभृथान्ते वा श्रुति-			उक्थ्याच्चेत्षोडशी		
सामर्थ्यात्	१०११	१५	कार्यः ।	१०१३	१३
कलशभेदने षषट्का-			षोडशिनश्चेदति-		
रनिधनं ब्रह्म	१०११	१८	रात्रः ।	१०१३	१६
अनुलिप्सध्वमिति प्रे-			अतिरात्राच्चेद्बृहत् ।	१०१३	१८
ष्यति ।	१०११	२०	महाव्रतमेके यथो-		
यदनु लभेरंस्तदेकथ			क्तम् ।	१०१३	२०
नैरभ्युप्रीय	१०१२		असौर्यामो वा अन्त्याच्चे		
आप्रयणाद्वानुपलभमा-			त्तस्यैवावृत्तिः ।	१०१३	२२
नेषु पूर्ववत् ।	१०१२		नातिरेकोस्तीति		
अनीतासु चेदक्षिणासु-			श्रुतेः ।	१०१४	३
भेदनं पूर्णव	१०१२		पूर्वात्सवनादतिरिक्त-		
प्रातः स्वनाच्चेत्सोमो			स्योचरे	१०१४	५
तिरिच्येत तमु	१०१२	१०	तं निकामयमानोऽभ्य		
मरुत्वतीषु गायत्रेण			तिरिच्यत	१०१४	८

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
तृतीयसयनाच्छेदार्थि-			मार्जालीये वा ।	१०१६	१२
योजनेऽधनीय १०१४	११		स्तुते मार्जालीयं त्रिः		
अस्मृतावृत्तीषामिश्रस्या-			परियन्त्यपसव्यः १०१६	१४	
प्लवहरणम् । १०१४	१२		अग्न आयुषि पवस		
दीक्षितश्चेदुपतप्येतोऽप्या-			इति प्रतिपन्न-		
नां येनेच्छे १०१४	१५		वति ।	१०१६	१८
आग्नीध्रमेनं नयतेति			संवत्सरेऽस्त्रीनि याज-		
भूयात् कृतं १०१४	१६		येयुः ।	१०१६	२०
अकृतेऽप्यविशेषात् । १०१४	२२		कर्मापवर्गादसम्भवा-		
तद्देशे वासः । १०१५	५		न्मरणस्य ।	१०१७	
वासतीव्रमुदकमा-			अपरिमितसोमेन		
चामंदित्येकं			यजेरन् ।	१०१७	
चात्वा १०१५	७		त्रिवृद्धहिषपचमानेन		
आपः प्रजापतिर्यज्ञो			वा ।	१०१७	८
यज्ञस्य भेषज १०१५	११		सप्तदशमन्यत् ।	१०१७	११
अनुसव पनमालभेर-			मैत्रावरुणाग्रान् प्रहा-		
न्वसन्न पतद्वः १०१५	१२		न् गृह्णीयात् ।	१०१७	१३
रुद्रा आदित्या इत्युत्त-			प्रातिनिधिको यजमा-		
रयोः सव-			नं कुर्यात् ।	१०१७	१६
नयोः । १०१५	१५		दीक्षणीया पुरुषसं-		
स्त्रियते चेन्निर्मध्यन			स्काराशीर्व-		
दग्ध्वा १०१५	१७		जम् ।	१०१७	१८
सत्प्रगणयज्ञे सहत्वश-			समाप्तेऽस्त्रीनि सपा-		
ब्दात् । १०१५	२३		प्राण्यरण्यं		
एकयज्ञे दर्शपूर्णमास-			निवपेयुः ।	१०१७	२०
वत् । १०१६	३		पुनर्दाहो वा युक्तत्वा-		
पतत्कृत्वा राजानमभि-			त्पात्राणाम् ।	१०१७	२२
धृत्यागृहीत्वा १०१६	५		ततः सञ्चयनादि ।	१०१८	५
तिसृषु पराश्रु सांपरा-			उक्तां चेद्विभ्रांस्त्रयेत		
शीषु । १०१६	९		सोपकरण १०१८		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
न कर्म फलासम्भ-			प्रातः सवने ऽव्ययु-		
वात् ।	१०१८	१६	माध्यन्दिने होतो १०२१	४	
उपदीक्षी स्नेषप्रिषु			अनुसवनं ब्रह्मा गृ-		
नखनिकुन्तना १०१८	२०		हर्षात्तश्च जुहुतः १०२१	७	
तेष्वपहवमिष्टाग्नी-			सर्वमरणमिच्छन्तः		
सःसृजेत् १०१८	२४		सर्वेऽनुसवनमा १०२१	८	
अनाहिताग्निश्चेत्तेष्वे-			नद्यन्तरे ऽसःसवो		
वेत्येके वैश्वानरं १०१९	१		गिरिभिच्चेत् । १०२१	११	
नाश्रुतेः । १०१९	८		गिरौ १०२१	१४	
समानजनपदसःसवे-			रंधान् च । १०२१	१६	
महारात्रे प्रातः १०१९	१५		सर्वत्राविद्विषाणम् १०२१	१९	
सुसामिद्धोमः । १०१९	२१		विद्वेषिऽप्ययं वायुर्म-		
सःस्योत्तरं च कु-			हान्समुद्र इति		
यात् । १०१९	२३		श्रुतेः । १०२१	२२	
इच्छन्वृषण्वती प्रति-			सोमदाहे यथास्वं		
पत् । १०२०	२		वृत्तान्तान्धार-		
अनुसवनं वा । १०२०	४		येयुः । १०२२	१	
वृहद्रथन्तरपृष्ठः । १०२०	७		प्रतिनिधाय यथापूर्वं		
तौरश्रवसे माध्यन्दिने			यज्ञेन चरंयुः । १०२२	३	
पवमाने १०२०	२१		पञ्च गा दत्त्वा प्रा-		
आभीकमभिनिघन-			ग्नादद्याः पु-		
माभीपवानि १०२०	१५		नयन् । १०२२	६	
प्रातः सवने जुहोति			तत्र तद्द्याद्यत्पूर्वस्मि-		
संवेशाद्योप १०२०	१७		न्दास्यन्त्यत्सत्त्वं १०२२	९	
त्रिष्टुभे जगत्या इत्यु-			द्धानं प्रायश्चित्त संयो-		
त्तरयोः । १०२०	२०		गात् । १०२२	१२	
विहवीयजनीयकया-			न वा दक्षिणोत्थात् १०२२	१३	
शुभीयानि होता १०२०	२२		तस्य त्वहः पुन-		
साय्यमरणमिच्छन्त्यः			राहारः । १०२२	१५	
प्राजापत्यर्चा १०२१	१		ब्रह्मा प्रायश्चित्तानि		

सूत्राणि	पृ०	वं०
जुहुयादनादि-		
ष्टानि ।	१०२२	१७
प्रज्ञा विलिष्टं सन्द-		
धातीति श्रुतेः ।	१०२३	१
त्रिवेदसंयोगाच्च ।	१०२३	४

षड्विंशोऽध्यायः ।

दीक्षासु महावीरान्त-		
स्मरति ।	१०२४	६
अन्तःपात्यदेशे सम्भा-		
राग्निदधाति ।	१०२४	११
मृदं घलमीकत्रपां व-		
राहविहतं पू-		
तीका	१०२४	१३
मृदमादत्ते पिण्डवद्दी-		
द्याघापृथिवी	१०२४	२०
कृष्णाजिने निदधा-		
त्युत्तरतः ।	१०२५	३
देव्यो वस्यू इति घ-		
ल्मीकवपाम् ।	१०२५	५
इत्यस्य इति वराह-		
विहतम् ।	१०२५	७
इन्द्रस्यौजस्येति पू-		
तीकान् ।	१०२५	९
मन्त्रायेति पयः	१०२५	१०
तूर्णीं नवेषुकाः ।	१०२५	१२
सम्भृतानभिमुशति		
मन्त्रायेति ।	१०२५	१३
कृष्णाजिनं परियु-		

सूत्राणि	पृ०	वं०
द्योत्तरतः परि	१०२५	१५
परिवृत्ते निदधाति		
सम्भारान् ।	१०२५	१८
उद्धतावोक्षिते सि-		
कतोपकीर्णे	१०२५	१९
सम्भारैः सःसृजति		
मन्त्रायेति ।	१०२६	१
मृदमादाय मन्त्रायेति		
महावीरं	१०२६	२
निष्ठितमभिमुशति		
मन्त्रस्य शिर		
इति ।	१०२६	६
आदानमेके ।	१०२६	८
एवमितरौ प्रतिम-		
न्त्रम् ।	१०२६	१०
रुक्पुष्कराकृती		
पिन्वने रोहि-		
णक	१०२६	१२
गवेषुकाभिः रुक्म-		
यति मन्त्रायेति	१०२६	१५
अश्वशकृता धूपयत्य-		
श्वस्य त्वेति	१०२६	१९
उत्सावदग्निः प्रवृद्धं च		
मन्त्रायेति	१०२६	२०
पकानुत्तरमृजवे त्वेति		
प्रतिमन्त्रम् ।	१०२७	१
अजापयसावसिञ्चति		
मन्त्रायेति	१०२७	३
तूर्णीं पिन्वतादीनां		
करणमभिमर्चय	१०२७	५

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
उपसदा चरिष्येच्चरि-			अञ्जन्तीत्युच्यमाने देश		
प्यन्प्रसर्गेण १०२७	७		स्त्वत्यनक्ति १०३०	८	
अपिहितद्वारे प्रवर्ग्यच-			रजनशतमानं खर उ-		
रणम् । १०२७	११		पगूहति १०३०	१२	
परिग्रहदर्शनम् । १०२७	१३		शुकं गायेति प्रेष्यति। १०३०	१३	
अननूक्तिश्च । १०२७	१५		पत्नी शिरः प्रोर्णुते । १०३०	१६	
यावदुक्तम् । १०२७	१७		सः सीदस्वेत्युच्यमाने		
परिग्रह्यमौदुम्बरम् । १०२७	२०		मुञ्जपलवान् १०३०	१८	
मौञ्जं त्रिवृद्भज्यम् । १०२७	२२		तेषु महावीरमाज्यवन्त-		
बालवजं विवानमास-			मर्चिरसीति । १०३०	२२	
न्धौदुम्बर्या १०२८	२		अनाधृष्टेति वाचयति		
पूर्वेण गार्हपत्यं प्राचः			प्रादेशमध्यात्रि १०३१	१	
कुशानास्तीर्य १०२८	६		प्रतिदिशमेके । १०३१	४	
उपयमनीं महावीरं प-			विश्वाभ्यो मेति दक्षिणत		
रीशसौ पिन्वेने १०२८	११		उत्तानं १०३१	८	
प्रोक्षणीः संस्कृत्योच-			मनोरथ्वेति प्रादेशमु-		
स्योत्थायाह १०२८	१९		त्तरनः । १०३१	१२	
ब्रह्माजुक्तांतां यमाय			धृष्टिभ्यां भस्मना प-		
त्वेति महावीरं १०२९	१		रिकीयाङ्गारैश्च १०३१	१४	
प्रतिमन्त्रं वा वाक्यभे-			अधिकं दक्षिणतो द्वौ		
दात् । १०२९	३		मन्त्रेण सुवर्णं १०३१	२०	
परिग्रह्यं च तूष्णीम् । १०२९	८		चन्द्रं गायेति च प्रे-		
पूर्वया द्वारा स्थूणामयूक्तं			ष्यति । १०३२	१	
निर्हृत्य १०२९	१०		कृष्णाजिनावकृतैर्जवि-		
गार्हपत्याहवनीया			त्रैरपवाजयति १०३२	३	
उत्तरेण खरौ १०२९	१४		एकं प्रयच्छति प्रतिप्र-		
पूर्वेणाहवनीयः सञ्जा-			स्यात्रेऽपरमग्नी १०३२	६	
डासन्दीं पर्या १०२९	१८		रुचिते नोत्तरम् । १०३२	९	
अन्यो वा परिग्रह्ययो-			अर्चिषि प्राप्ते सुवर्णश-		
जनध्वयोः १०३०	१		तमानं निधाया १०३२	११	

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
रौहिणावधिभयति			षोऽभिमानयतं । १०३४	१८	
तूष्णीं घामपि-			यस्ते स्तन इति स्तनमा-		
घानाम् । १०३२	१७		लभते । १०३४	२०	
आज्यधर्मा स्थाना-			एवं प्रतिप्रस्थाताजां		
पत्तेः । १०३२	२०		मयूखे तूष्णीम् । १०३४	२३	
औषधधर्मा वा संस्का-			यो गायति प्रेष्यति । १०३५	१	
रशब्दात् । १०३३	१		उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत		
इडे घावापृथिवी इत्यु-			इत्युच्यमाने १०३५	३	
च्यमाने परि १०३३	६		उपद्रव पयसेत्युच्यमाने		
अप्रस्वतीमित्युच्यमाने			गच्छत्यु १०३५	६	
रुचितो घर्म १०३३	९		परीशासावादत्ते गा-		
परिक्रम्योपोत्तिष्ठन्ते			यत्र छन्दोऽस्तीति १०३५	९	
ऽकृतं चेद्गर्भो १०३३	१३		वशिष्ठशफौ गायति		
अपोर्णीति पत्नी			प्रेष्यति । १०३५	११	
शिरः । १०३३	१६		ताभ्यां महावीरं प्रति-		
त्वष्टृमन्त इत्येनां घाच-			गृह्णाति घावा १०३५	१३	
यति महावीर १०३३	१७		उद्यम्य मुञ्जवेदेनोपमु-		
अहः केतुनेति दक्षिणः			ज्योपयमन्योप १०३५	१६	
रौहिणं जुहोति १०३३	१९		अजापयसावसिचय		
केवस्य त्वेति रज्जुस-			शान्ते गोः पयो १०३५	२०	
न्दानमादायेड			प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरित्यु-		
एहीति १०३४	१		च्यमाने समु १०३६	१	
धेनुं गायति प्रेष्यति । १०३४	८		स्त्राहा घर्मायेत्युपयमन्या-		
अदित्यै रास्नेति गां			सिञ्चति घर्मे । १०३६	५	
पाशेन प्रतिमुच्य १०३४	१०		स्त्राहा घर्मः पितृ इति		
सन्दाय घर्माय कीप्वेति			जपित्वा १०३६	७	
वत्समुञ्जयति । १०३४	१३		वषट् कृते जुहोति वि-		
आश्विघर्मा पिप्वस्वेति			श्वा आशा		
पिप्वने दोग्धि । १०३४	१६		इति । १०३६	१०	
स्त्राहेन्द्रवदिति त्रिमु-			दिविधा इति त्रिरक्त-		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
म्पयति ।	१०३६	११	वाजिनश्च	१०३८	४
स्वाहाप्रथ इत्यनुवणद- कृते ।	१०३६	१३	उच्छिष्टखरे प्रक्षाल्यो-		
अश्विना धर्ममिति ब्र-			पयमनी	१०३८	९
ह्यानुमन्त्रयते ।	१०३६	१५	संसाद्यमानेभ्य-		
अपातामिति यज-			इत्येके ।	१०३८	१३
मानः ।	१०३६	१७	सूयवसाद्भगवतीत्युच्य-		
इषे पिन्वस्वेति पिन्व-			माने यवसो	१०३८	१६
मानमनुमन्त्र-			सर्वमासन्धां करोति।	१०३८	१९
यते ।	१०३६	१९	अभीममिति महावी-		
धर्मासीत्युत्कामत्यु-			रम् ।	१०३८	२१
त्तरपूर्वाधेम् ।	१०३६	२१	सकृदासादनप्रोक्षणे		
अमेन्यस्मे इति खरे			खरस्थुणा	१०३९	१
करोति ।	१०३७	२	आवृत्तिर्वा प्रधानका-		
धिककुतशकलैर्जुहोति			लत्वात् ।	१०३९	४
धर्मे	१०३७	४	उपसदन्ते प्रवरयो-		
हुत्वा हुत्वा प्रथमपरि-			त्सादनम् ।	१०३९	६
धा उपश्रयति ।	१०३७	८	अन्तः पात्ये परिघर्म्य		
चतुर्थमहुनमुदङ्ङक्ष-			निधाय	१०३९	१०
मागो दक्षिणतो	१०३७	१०	आहवनीये श्रीङ्खला-		
सप्तमं च सर्वलेपाक्तं			कान् प्रदीप्य	१०३९	१३
दक्षिणेश्चमाणः	१०३७	१३	प्राप्य तृतीयमुप-		
तं स उत्तरतः शालाया			विष्य	१०३९	१९
उदञ्चम् ।	१०३७	१६	क्षत्रस्य त्वेति निष्क्रमणं		
स्वाहा संज्यातिरेत्युप-			पुरस्ता	१०३९	२१
यमन्यामासि	१०३७	१८	साम प्रेष्ययवभृयव-		
रौहिणं जुहोति ।	१०३७	२०	हेशाः ।	१०४०	१
उपश्रितानि च प्रह-			निधनं च ।	१०४०	३
रति ।	१०३८	१	उत्सादनदेशं गच्छन्त्य-		
अग्निहोतावृता हुत्वा			नग्ना	१०४०	५
			ग्निः परिषिक्त्याचिक्रव-		

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
दिति ।	१०४०	७	मान	१०४२	११
मन्त्रकमेण वा ।	१०४०	९	घर्मभेदे यथोक्तम् ।	१०४२	१४
नामिस्पृशं प्रवृजनीयं			उखावधान्यं कुर्यात् ।	१०४२	१७
निह	१०४०	११	अभिज्ञेन चरेत् ।	१०४२	२१
आश्वाविनरी ।	१०४०	१४	स्वाहा प्राणेभ्यः साधि-		
उपश्यां च तूष्णीम् ।	१०४०	१६	पतिकेभ्यः	१०४३	१
परीयास्तावमितः ।	१०४०	१८	प्रजापतिः सम्भ्रियमाण		
रौहिणहवम्यौ चावकृष्टे			इति च	१०४३	४
वाद्ये ।	१०४०	२०	सविता प्रथमे ऽहञ्जिति		
अग्निमुत्तरन आसन्दी-			च प्रत्यहम् ।	१०४३	६
दक्षिणतः	१०४०	२२	अवकाश्यस्य प्रवृ-		
पश्चात्पिन्वने चाभितो			ज्यात् ।	१०४३	८
दण्डम्	१०४१	४	न प्रथमयज्ञे ।	१०४३	११
स्थूणामयूखम्	१०४१	६	यावती चावापृथिवी		
पश्चाद्रौहिणकपाले ।	१०४१	८	इति	१०४३	१४
धृष्टी च ।	१०४१	११	त्विषः संवृगिति महा-		
मध्ये ऽन्यत् ।	१०४१	१३	व्रतीये ।	१०४३	१८
खरा उत्तरतो दक्षिणतो			चात्वाले मार्जनम् ।	१०४३	२०
मार्जा	१०४१	१५	शान्तिकरणमाद्य-		
आसेचनवन्ति पयसः			न्तयोः ।	१०४४	१
पूरयति	१०४१	१८	स्वाध्यायदर्शनात् ।	१०४४	५
शेषव्रतमिधं दीक्षिताय			इति षड्विंशो ऽध्यायः ।		
प्रयच्छति ।	१०४१	२०			
प्रप्तं चेत्केवलम् ।	१०४२	१			
अत्र वा परिषेचनम् ।	१०४२	३			
पार्षाहरेष्टाहंक्षीये					
सामनी	१०४२	५			
चात्वाले मार्जयन्ते					
सपत्नीका	१०४२	६			
घर्मशुधामध्वर्यवे वज्र-					

शुल्बसूत्राणि

रज्जुसंमासं वक्ष्यामः	१	३
समे शङ्कुं निखाय		
शङ्कुसम्मितया	१	२२
तदन्तरं रज्ज्वाङ्गस्य		
पाशौ कृत्वा	२	१५

सूत्राणि	पृ०	पं०	सूत्राणि	पृ०	पं०
रज्ज्वन्तयोः पाशौ			अपरिमितं प्रमाणाव-		
करोति ।	२	२७	भूयः ।	६	२१
ओष्यः सनिरञ्छन-			प्रमाणे शास्त्रं प्रमाणं		
संख्यासमाप्त	३	२	निर्हासविबुध्योः ।	६	३
प्राच्यन्तयोः शंकू			योगश्च ।	६	७
निहन्ति ।	३	८	इतरस्य वितृतीये द-		
ओष्यः स्योश्च ।	३	१०	क्षिणत	६	९
शङ्कोः पाशौ प्रतिमुच्य			गार्हपत्याहवनीययोरेन्त-		
निरञ्छनेन	३	१२	रालः षट्ठा	६	१२
एवमुत्तरतः	३	१६	विपर्यस्योत्तरतः ।	६	१८
विपर्यस्येतरतः ।	३	२१	अपि वान्तरत्रिभागोनया		
स समाधिः सर्वत्र ।	४	१	रज्ज्वा पूर्वार्धे	६	२४
प्रमाणमभ्यस्योभ्यास-			विपर्यस्योत्तराऽस		
चतुर्थे लक्षणं	४	३	उत्करः ।	७	५
अक्षण्या तिर्यङ्मानी-			अङ्गुलैरथसमिन्तायाः		
शेषः ।	४	१०	प्रमाणाप्र	७	९
प्रमाणाधै बाध्यासपष्ठे			तन्नाष्टाशीतिशतमीषा ।	७	११
लक्षणं	४	१९	चतुःशतमक्षः ।	७	१३
अक्षण्यातिर्यङ्मानी			षडशीतिर्युगम्	७	१६
शेषः ।	५	१	चत्वारिंशकाः शम्या ।	७	१८
प्रमाणाधै समचतुरक्षस्य			पैतृक्यां द्विपुरुषं सम-		
शङ्कुः ।	५	३	चतुरक्षं	७	२०
शास्त्रवदर्थे दीर्घचतु-			करणी तत्करणी तिर्य-		
रक्षस्य ।	५		ङ्मानी पार्श्व	८	१
शकटमुखस्य चैवम् ।	५		पदं तिर्यङ्मानी त्रिपदा-		
एतेन प्राग्दशवेदिमा-			पार्श्वमानी	८	७
नानि व्याख्यातानि ।	५	११	एवं द्विपदा तिर्यङ्मानी		
शाला मानश्च ।	५	१४	षट्पदा पार्श्व	८	११
तत्रोदीची प्रीचीवत् ।	५	१६	उपदिष्टं युगप्रमाणं		
सदसश्चैवम् ।	५	१९	शम्याप्रमाणं	८	१५

भूमिका ।

अथैतत् प्रस्तूयते याज्ञिकजनानां जीवातुरिव कर्काचार्यप्रणी-
तभाष्यसनाथं कात्यायनभौतसूत्रम् । एतस्य खलु रचयिता भगवान्
कात्यायनमुनिः, भाष्यकारश्च सुगृहीतनामधेयः कर्काचार्यः । कात्या-
यनमहर्षिः कर्काचार्यो वा, कदा कञ्च भुवो भागमलञ्चक्रतुरिति
विशेषतो ऽनिश्चिन्वन्नपि सूत्राक्षरविज्ञासकौशलेन सूत्रकारस्य, याव-
दुपयुक्तव्याख्यानेन च भाष्यकारस्यति प्राचीनत्वं ध्वन्यते । अस्मा-
दपि प्राचीनं 'सम्प्रदाय'नाम्ना 'प्रसिद्धं' भाष्यं वर्तते । अत एवान्न
ग्रन्थे तत्र २ 'सम्प्रदाये तु' इत्याद्युद्धृष्टं कर्काचार्यैः । तथा सत्य-
प्यस्यातिसूक्ष्मव्याख्यानरूपत्वात् सूत्रसादृश्यमेवावलोक्यत इति न
तद्विषये विदुषां तादृशः समादरो यथास्मिन् भाष्ये इति नाप्रसिद्धं
मर्मज्ञानम् ।

अत्र च ग्रन्थे प्रथमाध्याये याज्ञिकसम्प्रदायप्रसिद्धानां परि-
भाषाणां निरूपणम् । द्वितीयतृतीययोश्च पौर्णमासयागदर्शयागयो-
निरूपणम् । चतुर्थे पिण्डपितृयज्ञाधानाग्निहोत्रादीनां पदार्थानां निरू-
पणम् । पञ्चमे चातुर्मास्यानां मित्रविन्देष्टेभ्यो निरूपणम् । षष्ठे पशु-
बन्धस्य । सप्तमादारभ्य दशमाध्यायसमाप्तिं यावत्सोमयागनिरूप-
णम् । एकादशे ब्रह्मत्वनिरूपणम् । द्वादशे द्वादशाहनिरूपणम् । त्र-
योदशे गवामयननिरूपणम् । चतुर्दशे वाजपेयनिरूपणम् । पञ्चदशे
राजसूयनिरूपणम् । षोडशसप्तदशाष्टादशेष्वध्यायेषु अयननिरूप-
णम् । एकोनविंशे सौत्रामणी निरूपणमध्वर्युवेदविहितहोत्रनिरूप-
णं च । विंशेऽध्वमेधनिरूपणम् । एकविंशे पुरुषमेधपितृमेधयोर्निरू-
पणम् । द्वाविंश एकाहानां तद्वान्तरमेदानां ह्येनादीनां च निरू-
पणम् । त्रयोविंशे अहीनानां निरूपणम् । चतुर्विंशे सत्प्राणां निरू-
पणम् । पञ्चविंशे प्रायश्चित्तानां निरूपणम् । षड्विंश उपसत्प्रवर्ग्ययो
निरूपणं कृतम् ।

एतस्य ग्रन्थस्य शोधनकार्ये प्रवृत्तेन मया, पाठकोपनामकभी-
जुर्गाशङ्करयाज्ञिकसङ्गृहीतमेकमतिप्राचीनं भाष्यपुस्तकं, द्वितीयं च

व्याकारणाचार्यपर्वतीयश्रीनिव्यानन्दपण्डितसङ्कलितं पुस्तकं चेति पु-
स्तकद्वयमवलम्ब्यैव सर्वं कार्यमस्तमापि । तथा जर्मणदेशमुद्रितं
याज्ञिकदेवभाष्यं च सहायार्थं स्थापितम् । प्रायः क्लृप्तलोषूपयुक्ता-
ष्टिप्पणीश्चाधो भागे स्थापिताः । पाठभेदाश्च सर्वासां प्रतीनमैक्याज
कृताः । कात्यायनमुनिप्रणीतशुल्बसूत्राणां कर्काचार्यप्रणीतं भाष्यं
चान्ते योजितम् । एवं यथामति शोधितेऽप्यमुष्यग्रन्थे मदीयम-
तिदोषेण सीसकाक्षरयोजकदोषेण चोपनतानि स्फुलितानि शोधय-
न्तो विपश्चिद्वरा मयि सद्यः भवन्तु, भवन्तु चानेन व्यापारेण प्रीतो
यज्ञपतिर्भगवान्वासुदेव इति विरमामि ह्याविस्तरादिति शम्—

{ मदनमोहनपाठकः
• कादियां, गोघट्टवास्तव्यः

प्रथमाद्यध्यायानामाद्यन्तसंख्याबोधनपत्रमिदम् ।

प्रथमोऽध्यायः	१	९०
द्वितीयोऽध्यायः	९१	१८१
तृतीयोऽध्यायः	१८२	२३४
चतुर्थोऽध्यायः	२३५	३११
पञ्चमोऽध्यायः	३१३	३७१
षष्ठोऽध्यायः	३७३	४१६
सप्तमोऽध्यायः	४१७	४६१
अष्टमोऽध्यायः	४६३	५०९
नवमोऽध्यायः	५११	५६०
दशमोऽध्यायः	५६१	५९६
एकादशोऽध्यायः	५९७	६०१
द्वादशोऽध्यायः	६०३	६२६
त्रयोदशोऽध्यायः	६२७	६४०
चतुर्दशोऽध्यायः	६४१	६५९
पञ्चदशोऽध्यायः	६६१	७०१
षोडशोऽध्यायः	७०३	७३८
सप्तदशोऽध्यायः	७४१	७७७
अष्टादशोऽध्यायः	७७९	७९८
एकोनविंशोऽध्यायः	७९९	८२६
विंशोऽध्यायः	८२७	८५९
एकविंशोऽध्यायः	८६१	८७३
द्वाविंशोऽध्यायः	८७४	९१५
त्रयोविंशोऽध्यायः	९१६	९२९
चतुर्विंशोऽध्यायः	९३०	९६३
पञ्चविंशोऽध्यायः	९६४	१०२३
षड्विंशोऽध्यायः	१०२४	१०४४

THE

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT SERIES;

A

COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

Nos. 68, 69, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 92, 98, 132.

कात्यायनश्रौतसूत्रम् ।

महामहोपाध्याय श्रीकर्काचार्यविरचित भाष्यसहितम् ।

KÂTYÂYANÂ ŚRAUTASŪTRA,

WITH A COMMENTARY BY ŚRĪKARKÂCHÂRYA;

EDITED BY

VYÂKARANÂCHÂRYA PÂNDIT MADANAMOHAN PÂTHAKA

Professor of Mîmâmsâ and Dharmasâstra,

Banabir Sanskrit Pâthasâlâ,

Central Hindu College, Benares.

PUBLISHED AND SOLD BY THE SECRETARY

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT BOOK-DEPÔT:

BENARES:

AGENTS:—OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG:

PÂNDITA JYESHTHÂRÂMA MUKUNDAJÎ, BOMBAY.

PROBSTHAIN & CO., BOOKSELLERS, LONDON,

Printed by Harikrishna Dâs, Proprietor,

AT THE VIDYÂ-VILÂS PRESS.

BENARES.

1908

Registered According to Act XXV. of 1867.

ओ३५
अंगणेशायनमः ।

श्रौतभाष्य सङ्ग्रहः ।

पूर्वा पौर्णमासीमुत्तरां बोधवसेत् ॥ १ ॥

ॐ यत्र सम्पूर्णते चन्द्रमसः पञ्चदशीकला ।

सा पूर्वा' पौर्णमास्युक्ता मुख्यैव श्रुतिलोकतः॥१॥

सैवापचीयते यत्र विंधोः पञ्चदशीकला ।

सोत्तरा पौर्णमासीति गौण्येवा प्रतिपद्यतेः ॥२॥

१ पूर्वा पौर्णमासी पञ्चदशी उत्तरा प्रतिपद् एतच्च भुक्त्या व्याख्यातम् । यथा एषाह संवत्सरस्य प्रथमा रात्रियंत्फाल्गुनी यो तरे बोधमा या पूर्व्वेति । याउत्तरा फाल्गुनीपौर्णमासी प्रतिपद् एषो ह संवत्सरस्य प्रथमा रात्रिः । या पूर्वा पौर्णमासीः पञ्चदशी ए-
बोत्तमापौर्णमासीस्यात् । एतदुभयत्रसूत्रकारो विकल्पेनोपवासमाह । तद्वैतद्वैकाल्पिकविधानं व्यवस्थितम् । यथा कर्मप्रदीपे । सन्धिश्चे-
त्सङ्गवाक्ये प्राक्पर्व्यावर्तना द्वेः । सापौर्णमासी विज्ञेया सद्यः
कालविधौ तिथिः १ सङ्गवलिमुहूर्त्तात्मक प्रातः कालः । प्रातः का-
लोमुहूर्त्तात्मान् सङ्गवस्तावदेवतु इति दक्षोक्तः । सूर्य-
स्य पश्चिमवर्तिन्याः छायायाः पूर्वं दिग्वास्तित्वेन परि वृत्तिः
पर्व्या वर्तनम् । स्थूलरीत्या पर्व्या वर्तनं मध्याह्नः । इदम्पर्व्यव-
सितम् । त्रिमुहूर्त्तात्मक प्रातः कालादूर्ध्वं पर्वप्रतिपदोः सन्धिर्यदा
यद्वा मध्याह्नादूर्ध्वमपि यदा पर्वप्रतिपदोस्सन्धिर्यदायं यागः । अ-
ग्न्यन्वाधानादि ब्राह्मण तर्पणान्तर्कुर्म । प्रतिपद्युपवासः एवं विधा-
यां प्रतिपदिकर्तव्यः । नेतरत्र । प्रतिपद्येव याग विधानात् । अथ पर्व
प्रतिपदोस्सन्धिर्यदानीं पायसाह लौगाक्षी कात्यायनश्च यथा प्रतिपदः
क्षयस्य दृष्टेर्वा नास्तिः भागद्वयं कृत्वा पौर्णमास्या विधायज्ज । सं-
योध्य च सन्धेर्निर्णयः कार्यः ।

उपवसेत्—

अग्न्यन्वाधानादि शयननियमान्तमनुतिष्ठेत् ॥ १ ॥

अग्न्यन्वाधानमध्वर्युर्यजमानो वा ॥ २ ॥

अग्न्यन्वाधानमिति कर्मणोनामधेयम् ॥ अग्न्यन्वाधानं होतृवेदविहितमितिकर्कः । अतोमन्त्रपाठ-
उच्चैः । उच्चैश्चाक्रियतइतिश्रुतेः । अयथाकरणे च हौ-
त्रिकं प्रायश्चित्तम् ॥ २ ॥

ममाग्ने वच्चो विहवेष्वस्तु वयं त्वेन्धानास्तन्वं पुषेम

मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वया ध्यक्षेण पृतना-

जयेमेत्याहवनीये समिधमादधाति ॥ ३ ॥

अग्न्यन्वाधाने षट् समिधोहस्ते गृहीत्वा स्फ्यश्च

यथा दिनमानं त्रिशष्टीमितम् ३० तर्हि मध्याह्नम् १५ घट्या
भक्षितुमर्हति । अन्नोदाहरणं क्षये यथा पर्व १७ घटी प्रतिपद् १३ घटी
अत्र चतसृणां क्षयघटीनामर्द्धं कृत्वा पर्वघट्या द्विघट्योर्विभक्तो-
जितयोः पर्व पञ्चदशघटीमितमभूत् । एवं पर्व १४ घटीमितम् प्रति-
पद् १८ घटीमिता अत्र वृद्धं घटीद्वयं पर्वणी संयोज्यम् तथा पर्व १६
घटिका एवमत्र यागोत्कर्तव्यो मध्याह्नात्परं सन्धिः । यदि मध्या-
ह्नात् सन्धिस्तदापि यागः कर्तव्यः । पूर्वाह्णे वायमध्याह्ने यदिपर्वस-
माप्यते । उपोष्य तत्र पूर्वेषुस्तदहर्यागइष्यते ॥ १ ॥ इति लौगाक्षि-
णांक्तेः । अपराह्णादिसन्धौ तु न यागः तत्रोपवासः परदिनेयागः ।
अपराह्णेयचारात्रावित्याद्युक्तं ॥

पिण्डवितृपक्षस्तु यदा अपराह्णे अमावास्या तदैव । यागस्तु
तदुत्तरदिने एव । अपराह्णे मूलस्तु श्रुतिरेव तस्मै हस्म पूर्वार्द्धे
देवाः अशनं ममिहरन्ति मध्यन्दिने मनुष्या अपराह्णे पितरः इति
शत ५-२-१२ ।

पिण्डवितृपक्षं कृत्वैव तत्परदिने एव याग इत्यत्रमानस्तु पूर्वेषुः
पितृभ्योन्निक्रयं कृत्वा प्रातर्देवेभ्यः प्रतननमिति । पूर्वोवाङ्मवाङ् पि-
ण्डवितृपक्ष इति कात्यायनोक्तिश्च ॥

ऐष्टिकः ।

सव्यहस्ते धृत्वा ममाग्नइत्यादिपद्धतौ । सम्प्रदायेतु अ-
शिश्वः कुशोपग्रहः षट् समिधोगृहीत्वा अग्न्यन्वा-
धानमिति ॥ देवयाज्ञिकमते स्फ्यस्य प्रोक्षणेऽस्तरमेव
स्फ्येनोपग्रहः न प्राक् तथाच सम्प्रदाये वज्रं प्रोक्ष्य त-
मेव गृहीत्वे त्यादि तमेवाह ममाग्रइति ॥

ऋत्विक्कर्तृकेऽपि कर्मणिफलं यजमानस्यैव यां वै का-
श्रयज्ञे ऋत्विजआशिषमाशास्ते यजमानस्यैवेति श्रुतेः ।

पालाशयः समिधः कार्यास्तदभावेन्यवृक्षजाः ॥

समित्पवित्रं वेदश्च त्रयं प्रादेशसंमितं ॥ १ ॥

तिष्ठन्समिधः सर्वत्र इत्युक्तेः ॥ ३ ॥

एवमितरयोरग्न्याः ॥ ५ ॥

इतरयोगार्हपत्यदक्षिणाग्न्योः ॥ ५ ॥

महाव्याहृतिभिर्वा प्राक्संस्थम् ॥ ६ ॥

भूर्भुवः स्वस्तिस्त्रोमहाव्याहृतयः प्राक्संस्थं भूरि-
तिगार्हपत्ये । सुवइति दक्षिणाग्नौ स्वरित्याहवनीये
आदयामि इत्यध्याहारः प्रत्येकमिति कर्कः । नेतीतरे ॥ ६ ॥

तूष्णीं वा यथापूर्वम् ॥ ७ ॥

तूष्णींवेति । युगपद् द्वे द्वे गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनी-
येषु यो यः पूर्वोयथापूर्वं येन क्रमेणाधानेउत्पन्नाः ॥ ७ ॥

अहनि मासमैथुने वर्जयेत् ॥ ८ ॥

अग्न्यन्वाधानादिकर्मापवर्गान्तेकर्मणीत्यर्थः ॥ ८ ॥

केशश्मश्रु वपते वाऽशिश्वम् ॥ ९ ॥

पूर्वं श्मश्रु वपते ततः केशान् वा शब्दस्य वपतिना
सम्बन्धः वपते न वा । यदा वपते तदा अशिश्वम् ।

भर्त्तृयज्ञास्तु वा ऽशिखमित्याहुः तन्मते वपनं नियमेन
तच्च सशिखमशिखं वा ॥ ९ ॥

अपराह्णे व्रतोपायनीयमश्रीतः सर्पिषा सुहितौ ॥ १० ॥

मध्याह्नात्परतइतिकर्कः त्रिधाभक्तापराह्णे इति
भर्त्तृयज्ञाः । व्रतं भोजनं तत् उपेयते येन तद्व्रतोपा-
यनीयमभावादि । पत्नीयजमानावश्रीतः । सर्पिषा नि-
यमेन घृतेन सहितम् । असुहितावतृप्तौ । एतच्च पौर्णमासे
नदर्शं सवैपौर्णमासेनोपवसन्नसन्नासुहितइवस्यादि-
तिश्रुतेः ॥ १० ॥

अन्तरेणापराग्नी गत्वा परेणाहवनीयं प्राङ् तिष्ठन्न-

ग्निमीक्षमाणोप उपस्पृश्य व्रतमुपैत्यग्ने व्रतपत

इदमहमिति वा ॥ ११ ॥

अपराग्नी गार्हपत्यदक्षिणाग्नी तयोः ॥ प्राञ्जिति
प्रवासे पिप्राप्नुवता यथास्यादिति ॥ ११ ॥

१ न माषः अमाषः स आदिर्यस्य तथोक्तः नीषारादि स वा
आररायमेवाश्रोया इति श्रुतेः अत्रश्रुता वेवकारयुक्त विधिवाक्या-
क्षेतरत्वं भक्ष्यम् किन्तु आररायौवधीः आरण्यवृक्षजान् अहनीयात् ए-
तेन कृष्टक्षेत्रोत्पन्नहैमन्तिकादि नायातम् धन्तु आरण्यौवधीनामग्नी-
षाह्णेति सूत्रे कर्कोनोक्तम् इदमवसरप्राप्तं सायाशनमुच्यते तत्रमूर्च्छन्-
व्यम् श्रुतौ तु अशनानशनं सामान्यनोक्तं ननु राज्ञि प्रकल्प्य । किन्तु भु-
क्तौ स्तुं च राज्ञिप्रकरणमितउत्तरत आरम्भम् । किञ्चात्रैव बाधार्थस्य
वर्कोः श्रुतेः माषपाकव्यवहारं निराकर्तुं प्रवृत्तेन पाकव्यवहारे श्रुतिना
शमीधाम्यनिषिद्धं ग्रीहि यवावपि । किञ्चातः यदि राज्ञिविषयमा रण्या
शनं विहितञ्चैतर्हि वर्कोर्माषव्यवहारोदाहरणस्तत्कण्ठनञ्च न स-
ङ्गच्छते । आरराय प्रवृत्तं दर्शपौर्णे मासहविर्भ्यतिरिक्तौ परकृष्टम् १-
त्यत्रभाष्ये सावयः ।

सत्यवाद्यतः ॥ १२ ॥

व्रतोपायनादुत्तरे काले यत्सत्यवदनन्तत्कर्माङ्गम् ॥ १३ ॥

वृक्षारण्यौषधीनामश्रीयाद्वा ॥ १४ ॥

आरण्यवृक्षाणाम् आरण्यौषधीनामिति कर्कः व्रत-
ग्रहणे कृते आरण्याशनशय्यादिनियमोनेतरथेति ह-
रिस्वामिनः ॥ १४ ॥

सद्यो वा प्रातः ॥ १५ ॥

प्रातः प्रतिपदि सद्यो वा यागं कुर्यात् ॥ अशनाति-
रिक्तः सर्वोपि न्यमः सम्भवति । वेदत्रयोक्तं प्राय-
श्चित्तम् ॥ १५ ॥

अग्निहोत्रं हुत्वा ब्रह्माणं वृणीते ब्रह्मिष्ठं भूपते

भुवनपते महतो भूतस्य पते ब्रह्माणं त्वा

वृणीमह इति ॥ १७ ॥

कर्मयोगादिति सत्रब्रह्मिष्ठशब्देनोच्यते ॥ १७ ॥

वृतो जपत्यहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य प-

तिर्भूर्भुवः स्वर्देवसवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिं ब्रह्माणं

तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गौयज्यै गायत्री त्रिष्टुभे

त्रिष्टुब् जगत्यै जगत्यनुष्टुभे ऽनुष्टुप्प्रजापतये

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवोभ्यो बृहस्पतिर्देवानां

ब्रह्माहं मनुष्याणाम् ॥ १८ ॥

स्वशास्त्रोक्तानां सौत्रोक्तजपमन्त्राणां त्रैस्वर्य

मेव शास्त्रान्तरीयाणांतु तथा मन्त्राणां तानस्वरएव
परिशिष्टानां त्रैस्वर्येणाध्ययनाभावात् ॥ १८ ॥

वाचस्पते यज्ञं गोपायेत्याह ॥ १९ ॥

वाचस्पते यज्ञं गोपायेति ब्रह्मैवाहेति भर्तृयज्ञ
पितृभूति गर्गाचार्य श्रीअनन्त शङ्कर देवयाज्ञिकादयः ।
जपादि एतद्ब्रह्मत्वनिर्देशात् । सम्प्रदाय कर्कादयस्तु
सामर्थ्याद्यजमानइत्याहुः ॥ १९ ॥

ब्रह्मसदनात्तृणं निरस्यति निरस्तः पाप्मा सह

तेन यं द्विष्म इति ॥ २२ ॥

तृणान्येव ब्रह्मसदनादीन्यासनानीति भर्तृयज्ञ श-
ङ्करादयः । कुशोतराणि पीठानीति कर्कादयः । एतत्
तृणनिरसनोत्तरमपासुपस्पर्शनमिति श्रीअनन्त श-
ङ्करौ । नेति कर्क देवादयः ॥ २२ ॥

इति प्रथमाऋण्डिका ।

वाग्यत आनुयाजप्रसवात् ॥ ३ ॥

स वै वाचंयम एव स्यात् ब्रह्मन् प्रस्थास्यामी-
त्येतस्माद्वचसइतिश्रुतेः ॥ एतदन्तमेव वाग्यमनम् नतु
एतन्त इति समिदामन्वितः प्रसौतीत्येतदन्तम् । ते-
नात्र आहु मर्यादायामेव नाभिविधौ ॥ ३ ॥

भागपरिहरणादि वा ॥ ४ ॥

उपवेशनादिवाग्यमने प्राप्ते भागपरिहरणाद्येव । वा
शब्दः पञ्चव्यावृत्तौ ॥ ४ ॥

आवृताऽवषट्कारासु ॥ ५ ॥

अवषदकारास्वाहुतिषु पूर्णाहुतियूपाहुति सा
वित्रायाज्याहुतिषु । आवृता ब्रह्मा आवृता म-
न्त्ररहितक्रियया वृत उपवेशनान्तं कर्म कुर्यात् । बृ-
तश्चेदमन्त्रत आसनसंस्कारं कृत्वा उपविशेदिति भ-
र्तृयज्ञ पितृभूति गर्ग श्रीअनंत शङ्कर देवादयः । क-
र्कादयस्तु आवृतेति सूत्रं दर्शपूर्णमासयोः प्राक् ब्रह्म-
वरणापकर्षमित्याहुः । अनन्त याज्ञिकास्तु आवृतेत्य-
नेनैव दर्वाहोमेषु सकलब्रह्मत्वसिद्धिर्नातिदेशेन । त-
त्रप्रसवस्त्वीक्षणादिना कर्तव्यइत्याहुः ॥ ५ ॥

व्याहृत्य वैष्णवं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

अथ यद्वाचं यमो व्याहरतीति प्रकृत्य वैष्णवीमृच-
मित्यादिश्रुतत्वादिति प्रायश्चित्तम् । प्रमादाल्लौकिकगी-
र्वाणरामकृष्णादिवाचं व्याहरेत् तदैव दर्शपूर्णमास-
प्रकरणपठितत्वात् । उरुविष्णविति मन्त्रजपः । प्रथमो
पस्थितत्वादिति भर्तृयज्ञादयः । इदं विष्णुरिति मा-
धवः । संस्कृतोच्चारणे न प्रायश्चित्तमित्यनन्तः ॥ ७ ॥

एवमामन्त्रित ॐकारेण प्रोक्ष यज्ञमिति हवि-
षीध्माबर्हिषोश्च ॥ १० ॥

एवमामन्त्रितो यथा ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामीति प्रणी-
ताप्रणयने आमन्त्रणं विहितम् ॥ एवमनेनैव प्रकारेण
हविः प्रोक्षणे बर्हिः प्रोक्षणे पूर्वपरिग्रहे उत्तरपरिग्रहे
सामिधेन्यनुवचनेच । आमन्त्रितः पृष्टः ॐ कारेण प्र-
सौति ॐकारपूर्वकेण अर्थसरूपेण वचसा प्रसौतीत्य-
नुज्ञां प्रयच्छेत् । अन्नकर्कः ॐ प्रणयेत्यस्य प्रसवार्थत्वात्

ततःपुरस्ताज्जपः प्रयोजनमुपांशुप्रयोगइति । अत्रान-
तः नचोपांशु आव्यवतोः सन्धिसम्भवः तस्मा-
द्यजमानं च धेहीत्येतदन्तं पृथक् पूर्वमुक्ता पश्चादोप-
गयेत्युचैरिति काण्वानामाज्ञातम् ॥ १० ॥

पृथिव्यास्त्वेतिसादयत्यपोह्य बर्हीषि ॥ ११ ॥

पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयाम्यदित्या उपस्थ-
इति भर्तृयज्ञः ॥ १२ ॥

पुनरादाय देवस्यत्वेत्यनामिकाङ्गुष्ठाभ्याममेष्ट्वेति

प्राश्नाति दन्तैरनुपस्पृशन्नत्र चेत् ॥ १३ ॥

पुनरादाय देवस्यत्वेति यः काण्वानां पठितआ-
ददइत्यन्तइतिपितृभूतिः ॥ पुनरादानं च द्रव्यमा-
त्रस्य प्राशनार्थत्वात् ततश्चासादनपक्षेऽपि प्रवर्तत-
एव । चेच्छब्दोवाशब्दार्थे । अत्र वा प्राश्नाति ॥ १४ ॥

निदधाति वाऽसदेशे ॥ १५ ॥

अथोपरिष्ठात् ततः पूर्वमविशेषेणाभिहितम् अं,
सदेशविशेषेणाभिहितम् असदेशविशेषार्थमत्र पुनर्व-
चनमितिकर्कः अत्र कर्णयोः प्राशिन्नहरणे प्रतिपत्तौ
द्विस्वश्रवणात् एकस्मिन्पात्रेऽवदेयं अपरेणापिधानं
तयोर्द्वयोः प्राशिन्नहरणपात्रयोः ॥ १६ ॥

प्रक्षाल्य पात्रं नाभिमालभते या अपस्वन्तदेवतास्ता इद-

॥ शमयन्तु स्वाहा कृतं जठरमिन्द्रस्य गच्छ घसिना

मे मासं पृक्था ऊर्ध्व मे नाभेः सीदेन्द्रस्य

त्वा जठरे सादयामीति ॥ १७ ॥

प्रक्षालनं कार्यमिति सर्वयाज्ञिकसिद्धान्तः ॥ अ
तश्च बहुषु छन्दोगानां दक्षिणे कर्णे प्राशिन्नहरणं ललाटे
प्राशिन्नहरणमिति प्रतिपत्तौ एकस्य श्रवणात् एकमेव
प्राशिन्नहरणमिति । प्रक्षालनं चोत्करे कार्यम् । उत्क-
रो वा अतिरिक्तस्य प्रतिष्ठेत्युक्तत्वादिति देवः ॥ ४१ ॥

एतं त इति समिदामन्त्रितः प्रसौति ॥ ४२ ॥

समिधमादायाह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीति समिदाम
न्त्रणम् ॥ ४२ ॥

कर्मापवर्गे समिधमादधाति जुहोत्युपतिष्ठते वा नमः

कृताय कर्मणे अकृताय कर्मणे नमः अयाङ् यज्ञं

जातवेदा अन्तरः पूर्वो अस्मिन्निषद्य सन्वः सनिः

सुविमुचाविमुञ्च धेह्यस्मभ्यं द्रविणं जातवेदः

स्वाहेति यथेतमेत्य ॥ ४४ ॥

कर्मापवर्गे कर्मसमाप्तौ समिधमादधाति समि-
दाधानोपस्थानपक्षयोः स्वाहाकरान्तएव ॥ यथेतमेत्य
यथाहृतंतथाएत्य ॥ ४४ ॥

इति द्वितीयकण्डिका ।

गार्हपत्यमुत्तरेणोदपात्रं निधायालभते भूतस्त्वा

भूतकरिष्यामीति ॥ १ ॥

उदपात्रं प्रणीताप्रणयनं चमसं सव्यहस्तेन गृही-
त्वा दक्षिणेनापः पूरयित्वा निधायालभते । पात्रमिति-
कर्कः । उदकमिति गर्गाद्याः । चमसेनापः प्रणयन्ती-
ति श्रुतेः । अकामस्य वानस्पत्येनैव ॥ १ ॥

अमुज्ञातउत्तरेणाऽहवनीयः सम्प्रतिनिदधाति
कस्त्वेति ॥ ३ ॥

सम्प्रति नातिसमीपे नातिदूरे बहिर्वेदीतिया-
वत् ॥ शाखान्तरसूत्रादभैष्ठ निधाय दभैः प्रच्छाद-
येदिति देवादयः ॥ एता प्रणीता अदृष्टार्थाः इति भर्तृ-
यज्ञ गर्गादयः । संयवनार्था इति मीमांसकाः । स-
र्वार्था इति कर्कादयः । युक्तञ्चैतत्

सवार्थत्वं प्रणीतानां देवभाष्ये प्रपञ्चितम् ।

प्रणीताण्युपसत्सूत्रे सूत्रन्यायानुसारतः ॥ १ ॥

तथाश्री पितृभृत्यार्थैः सर्वार्थत्वं सुनिश्चितम् ॥ ३ ॥

तृणैरग्नीन्परिस्तीर्य पुरस्तात्प्रथमं द्विशः पात्राणि
सः सादयति ॥ ६ ॥

तृणैः कुशैरग्नीन् यागक्रमेणाहवनीयगार्हपत्यद-
क्षिणाग्नीन् प्राणादिक्रमेण प्रादक्षिण्येन । शाखान्तरा-
त् पुरस्तात्प्रश्नादुदग्रैः दक्षिणोत्तरयोः प्रागग्रैरिति दे-
वः ॥ सर्वत्र प्रागग्रैरेवेति कर्कामुगाः ॥

परिस्तरणोत्तरं हस्तस्य तथैवाग्रदक्षिणावर्त्तनम् ।
विवृत्यावृत्यवेतरथावृत्तिरित्युक्तेः ॥

द्विशः द्वे द्वे एकिकृत्य ॥ काण्वानां अग्निहोत्रह-
वणीशूर्पञ्चेतिपठ्यसे ॥ ६ ॥

कर्मणे वामिति शुष्पाग्निहोत्रहवण्यादाय वाचं
यच्छति ॥ १० ॥

कर्मणेवामितिमन्त्रे कर्ममते आददे इत्यध्याहारः ।
अयं मन्त्र उभयार्थः तद्योरन्यतरस्य आदानविस्मरणे

तस्य मन्त्रवदादानम् आयातं निर्वापार्थम् ॥ वाग्य-
मनं सकलवदार्थाङ्गम् ॥ उभयोर्भेदेन मन्त्रावृत्त्या-
प्रतपनम् ॥ १० ॥

गच्छत्मुर्वन्तरिक्षमिति श्रपणस्य पश्चादनस्तिष्ठ
त्समङ्गि ॥ १२ ॥

समङ्गि युगयोत्क्राद्यंगैः सहवर्त्तमानम् ॥ १२ ॥
धूरसीति धूरभिमर्शनम् ॥ १३ ॥

धुरभिमर्शनं प्रथमं दक्षिणस्य ततश्चत्तरस्य संस्का-
रत्वाविशेषात् उदकसंस्थापत्तेश्च ॥ एकस्याएवाभि-
मर्शनमितिकेचित् । तन्नेति कर्कः । देवभाष्येतु सोप-
पत्तिकं द्वयोरभिमर्शनमभिधाय शास्त्रान्तरसूत्रानु-
सारादेकस्याएव अभिमर्शनमित्युक्तम् ॥ पञ्चतौ च
एकस्याएवेति ॥ १३ ॥

देवानामित्युपस्तम्भनस्य पश्चादीषाम् ॥ १४ ॥

ईषामालभ्यजपति । अथ जघनेन कस्तम्भीमीषाम-
भिसृज्य जपतीति श्रुतेः जपत्वात् स्वरेण । अत्र देवश-
ब्दस्य विकृतौ लिङ्गवचनयोर्यथार्थमूहः । देवस्यासि दे-
वयारसि देव्याअसी त्यायूहतीति कर्का नत्तौ । ने-
त्यपरे । प्रकृतौ तु साम्नाय्ये केवलम् । आग्नेयेपि दे-
वानामित्येव न प्रकृतावपूर्वत्वादित्युक्तेः ॥ १४ ॥

विष्णुस्त्वेत्यारोहणम् ॥ १५ ॥

दक्षिण चकारोहणं शास्त्रान्तराच्च ॥ १५ ॥

प्रेक्षत उरुवातायेति हविष्यान् ॥ १६ ॥

नाना बीजे प्रतिबीजं समन्त्रकं प्रेक्षणम् ॥
उरुवातायेत्यतः प्रेक्षत इति काऐव । उरुवाताय भव
इत्याध्याहार इति कर्कः ॥ १६ ॥

अपहतमिति निरस्यत्यन्यत् ॥ १७ ॥

अन्यत् हविष्यव्यतिरिक्तं तृणकाष्ठादि निरस्यति
नाना बीजेष्टौ सन्त्रेण ॥ १७ ॥

अविद्यमाने ऽभिमृशेत् ॥ १८ ॥

अभिमर्शनं तु भेदेन । अन्यस्य अविद्यमाने अभि-
मर्शनम् । मन्त्रलिङ्गवाक्यशेषाभ्याम्पञ्चभिरंगुलीभि-
रित्यनन्तः । अविधानाभेतिकर्कः ॥ १८ ॥

यच्छन्तामित्यालभते ॥ १९ ॥

आलम्भनमपि नानाबीजे भेदेन ॥ १९ ॥

देवस्यत्वेति गृह्णात्याग्नेयं चतुरो मुष्टीन् ॥ २० ॥

देवस्यत्वेति मन्त्रान्ते अग्निहोत्रहवण्यां निर्वपस्ति ॥

ग्रहणे नैव मन्त्रोयं निर्वापे कर्कभाष्यतः । मुष्टि-
रध्वर्युसंस्कान्व स्वामिनोनक्रियां गतः ॥ १ ॥

चतुर्मुष्टिकनिर्वापं कृत्वा शूर्पे हविः क्षिपेत् ॥ देवया-
ज्ञिकसंलेखात् पितृभूतेर्मतात्पुनः ॥ २ ॥

अग्निहोत्रहवण्यां गृहीत्वा शूर्पे प्रक्षेप्तव्यमिति ॥

एकमन्त्रे क्रियावृत्तौ सकृन्मन्त्र इति स्थिते ग्रह-
णास्तरणाज्येषु नतु मन्त्रः सकृन्मन्त्रे ॥ ३ ॥ क्रियावृत्तौ
पुनर्मन्त्रसाध्यसाधनभेदतः वचनादुत्तमेमुष्टौमन्त्रोने-
तीरितम्पुरा ॥ ४ ॥ तेनत्रिर्मन्त्रतो ग्राह्यं तूष्णीं ग्राह्यं

चतुर्थकम् ॥ सुतुल्यान्यां पदार्थानां समवायेनयाक-
मे साधिते प्रोच्यते नैककर्मणीति प्रबन्धतः ॥ ५ ॥
चतुर्मुष्टिकनिर्वापं कृत्स्वान्यस्य तु निर्वपेत् देव-
तामनतिक्रम्य तद्यथादैवतं स्मृतम् ॥ ६ ॥ ऐन्द्राग्न्य-
थोय मारम्भः कर्काचार्यमते पुनः वीप्सायामव्य-
यीभावो वीप्सा तु बहुयोगिनी ॥ ७ ॥ नैन्द्राग्नि-
केवलेयायादवते इति विग्रहः ॥ स्यातांसा-
रस्वतौ यागौ प्राकृतौ वदसाधनौ ॥ ८ ॥ तदङ्गी-
कारतो नङ्गीकारे त्वभ्युदिते युजौ । देवतानां बहुत्वात्-
तत्कर्म प्राकृतमीरितम् ॥ ९ ॥ शेषाभिमर्शनं शेषि-
संस्कारार्थं भवेत्ततः । सति शेषे भवेद्देवादशेषग्रहणे
कृते ॥ १० ॥ शेषाभावाद्भस्मसंस्कारोलुप्यते तद्वशात्ततः ।
अथवाकरणं जातं तेन नैमित्तिकं भवेत् ॥ ११ ॥ शे-
षाभावाद्भस्मसंस्कारस्तदङ्गं नेति केचन ॥ शेषाभिमर्शनं
कृत्वा शेषिद्रव्ये तु तत्क्षिपेत् ॥ १२ ॥ इति श्रीमदन-
न्तेन स्वभाष्ये व्याकृतं भृशम् ॥ प्राप्तक्षणं अनौ
पक्षेभाष्यकारादिसम्भतात् ॥ १३ ॥

पात्रीपक्षे अनस्थाने ईडापात्रीतोऽन्यामासाद-
येदिति गर्गादयः ॥ ईडापात्र्येकैवेति कर्कादयः ॥
तत्र पात्रासादनानन्तरं सहविषां पात्रीं गार्हपत्यस्य
पश्चादभिषायाधस्तात्पागग्रमुदग्रं वा स्फ्यं प्रेरयेत् ॥

ततः शूर्पाग्निहोत्रहवणयोरादानादि ॥ स्फ्यं सुत-
र्द्धाधस्तादुपोष्य गृहीयादिति श्रुतेरिति श्रीअनं त देवौ ॥

पात्र्यां वा स्फ्योपिहितायाम् ॥ २७ ॥

पात्रीपक्षे स्फ्यो पङ्क्तितायामौषधं कृत्वा शूर्पादा-
नादीति सम्प्रदायः ॥ २७ ॥

धूरीषारोहणानि पात्रीबिले जपति ॥ २८ ॥

बिले पात्रीपूर्वाद्धे इति देवः । बिलं बुधं वृत्तमि-
त्यनन्तः ॥ २८ ॥

कुशौ समावप्रशीर्णाग्रावन्तर्गर्भौ कुशैदिच्छन्ति
पवित्रे स्थ इति ॥ ३० ॥

समावप्रशीर्णाग्रौ अंशुटिताग्रौ नविद्यतेअन्तर्गर्भौ
ययोस्तौ ॥ ग्रीन्वेति मन्त्रे छेदनमन्त्रेण प्रवर्त्तते अन-
भिधायित्वादिति पितृभूतिः ॥ प्रकृत्यर्थस्य प्रधानत्वा-
द्वचनस्य गुणभूतत्वात्प्रवर्त्ततएवेति कर्कः ॥ ३० ॥

हविर्ग्रहण्यामपः कृत्वा ताभ्यामुत्पुनाति सवि-
तुर्व इति ॥ ३२ ॥

ताभ्यां पवित्राभ्याम् ॥ ३२ ॥

तास्थानं तयोः ॥ ३३ ॥

ताः प्रोक्ष्यः तयोः पवित्रयोः स्थानं ॥ ३३ ॥

प्रोक्षितास्थेति तासां प्रोक्षणम् ॥ ३४ ॥

ताभिरेवतासां प्रोक्षणमिति सम्प्रदायः । यदि च
तासां कर्मत्वं करणत्वं च विरुध्येत ततः प्रणीतेन भ-
विष्यतीति कर्कः । मन्त्रषाठमात्रमिति केचित् ॥ ३४ ॥

कृत्वा दक्षिणेनो

इति ॥ ३५ ॥

सव्यहस्तस्थाएव सपात्राः प्रोक्षणीर्दक्षिणहस्तेनो-
र्ध्वं नयतीति कर्कदेवौ । दक्षिणेनोर्ध्वं चालयति पवि-
त्राभ्यामिति श्रीअनन्तः ॥ ३५ ॥

पात्राणि दैव्यायेति ॥ ३८ ॥

कूटीकृत्य प्रोक्षणमिति गर्गः । प्रति पात्रप्रोक्षण-
मिति कर्कः ॥ युक्तश्चैतत् ॥ ३८ ॥

असञ्चरे प्रोक्षणीनिधाय ॥ ३९ ॥

सचायमसञ्चरः प्राकृतः प्रणीताहवनीययोर्मध्ये ॥
इति तृतीयाकण्डिका समाप्ता ।

शर्मासीति कृष्णाजिनादानम् ॥ १ ॥

पात्रेभ्यः कृष्णाजिनमपनीयेति कर्कः ॥ पात्रा-
ण्यध्वर्युरतिक्रम्येति देवादयः ॥ १ ॥

अपेत्यपात्रेभ्योव धूनोत्यवधूतमिति ॥ २ ॥

प्रदानादुत्तरं यस्मादादानं दृश्यते ध्रुवम् । तेन दात-
व्यमग्नीधात् कृष्णाजिनमिदं तथा ॥ २ ॥

। इति श्रीअनन्तः ।

प्रत्यग्रीवमास्तृणात्यदित्यास्त्वगिति ॥ ३ ॥

वर्माण्युत्तरलोमानीति परिभाषायामुक्तं तद-
पवादीयं प्रत्यग्रीवमेवेति ॥ कृष्णाजिनादानम् अव-
घातार्थम् । अतश्च तदभावे ऽभावः । कृष्णा-
जिनास्तरणं तु आसादितहविःपात्रस्योत्तरतएव भ-
वति । वेदिमध्यएवेत्यनन्तः ॥ ३ ॥

सव्याशून्ये निदधात्युलूखलमद्विरसि ग्रावासीति वा ॥४॥

अथोलुखलं प्रतिगृह्णात्यद्विरसीति काण्वा-
नां पठ्यते ॥ ४ ॥

हविरावपत्यमेस्तनुरिति ॥ ५ ॥

हविरावपति हस्तेनैव शूर्पेण ।

अग्निशब्दआहवनीयपरः । तेनदार्ष्टतावभृतेऽपां-
स्तनूरितिप्रयोगः ॥ ५ ॥

सइदमित्यवदधाति ॥ १२ ॥

उलूखलस्थे हविषि सइदमित्यवदधाति ॥ १२ ॥

हविष्कृदेहीति त्रिराह्वयति ॥ १३ ॥

हविष्कृदेहीति त्रिरवघ्नन्नाह्वयतीतिश्रुतेरवहननं
कुर्वतआह्वानं कार्यम् ॥ १३ ॥

अतः पत्न्यवहन्त्यन्योवा ॥ १४ ॥

अतः परं पत्न्यवहन्त्यन्योवा ॥ १४ ॥

आह्वयत्याहन्त्यन्योदृषदुपले कुक्कुटोसीति त्रिः

शम्ययाद्विदृदुः सकृदुपलाम् ॥ १५ ॥

आह्वयत्याहन्त्यन्यइत्यत्रान्यग्रहणमव्यापृतेप्यध्व-
र्यावग्नीत्कर्तृत्वे ऽवहननं यथा स्यादितिकर्कः ।

कुक्कुटोसीति त्रिरित्यत्र त्रिःपदस्यमन्त्रेण स-
हान्वयः ॥ १५ ॥

वर्षवृद्धमसीति शूर्पमादत्ते ॥ १६ ॥

शूर्यादानाद्यध्वर्युरिति गर्गादयः ॥ १६ ॥

तुषान्निरस्यत्यपहतमिति ॥ १९ ॥

एतन्निरसनंलोकाचाराद् द्वितीयकण्डनोत्तरकालं
विधेयं सर्वनिष्पत्तेः । तच्चद्वितीयकण्डनायमन्त्रम् ।
एकद्रव्यइत्युक्तेरिति श्रीअनन्तः ॥ १९ ॥

वायुर्व इति विविनक्ति ॥ २० ॥

विवेकीकरणं च तुषानिरसनोत्तरमेव पाठक्रमेणै-
वेतिचश्रीअनन्तः विवेकीकरणं हि वितुषीभूते-
भ्योव्रीहिभ्योरक्ततण्डुलानां पृथक्करणम् ॥ २० ॥

देवोव इति पात्र्या मोष्याभि मन्त्रयते ॥ २१ ॥

अङ्गुल्यग्रेणानुमन्त्रणं इति निगमपरिशिष्टे ॥ स्पृ-
शन्ननामिकाग्रेण कचिदालोकयन्नपि अनुमन्त्रणीयं
सर्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ इति छन्दोपरिशिष्टे
कात्यायनः ॥ अभिमन्त्रयते करसंपुटस्थञ्च ॥ २१ ॥

समं यिभज्य द्वे दक्षिणत एवमुत्तरतश्चित-
स्थेति ॥ ३३ ॥

समविभागे क्रियमाणे यदधिकं तद्दक्षिणतउप-
धानक्रमणैवोपधेयं न सर्वान्ते प्रादक्षिण्यंस्मृत्यनु-
ग्रहात् ॥ ३३ ॥

चतुर्थीकण्डिका समाप्ता

१ अनु मन्त्रोच्चारणात् पश्चात् मन्त्रणम् मन्त्रेणसंस्कारादिकरण-
मित्यनुमन्त्रणः ।

उपसर्जनीरधिश्रयति ॥ १ ॥

उपसर्जनीशब्देन संयवनार्थाप्युच्यन्ते ॥ तदधिश्रयणं च तस्माभिः पिष्टानांमार्दवं यथा स्यादिति । एवं च सति यत्र श्रपणं तत्रैवोपसर्जन्यधिश्रयणमपिकार्यम् ॥ उपसर्जन्यधिश्रयणं मुसर्जन्याआमनयनसमयएव अध्वर्युः श्रपणेऽग्नौअधिश्रयत्यदृष्टार्थमिति कर्क निष्कर्षः ॥ १ ॥

कृष्णाजिनमादत्ते पूर्वत्प्रतिकृष्णाजिनम् ॥ २ ॥

कृष्णाजिनस्ययत्पूर्वं धर्मजानमुपदिष्ट मादानादि सव्याशून्यकरणान्तं तदिहातिदिश्यते प्रति कृष्णाजिनमिति ॥ २ ॥

तस्मिन्हृषदं धिषणासीति ॥ ३ ॥

तस्मिन् सव्याशून्ये कृष्णाजिने ॥ ३ ॥

पश्चाच्छम्यामुपोहत्युदीचीं दिव इति ॥ ४ ॥

हृषदधस्ता दुदगग्रां शम्यामुपोहति ॥ ४ ॥

दीर्घामिति कृष्णाजिने प्रोहति ॥ ७ ॥

प्रोहति पिष्टानीतिशेषः ॥ ७ ॥

चक्षुषे त्वेतीक्षते ॥ ८ ॥

ईक्षते पिष्टानीति शेषः ॥ इक्षणं च चरावपिं प्रवर्ते ॥ ८ ॥

१ उपोहति उपधाति हृषदः पश्चाद् भागे अधस्तात् स्थापयतीत्यर्थः ।

२ इक्षणञ्च इव्य संस्कारत्वा सण्डुलानामपि चर्विष्ठ्यां वाजपेयादौ सव्यौषधीनां प्रवर्तत इति कर्क देवाक्षयः ।

पिथ्यमाणेषु निर्वपत्वन्यो महीनामित्याज्यम् ॥ ९ ॥

आज्यनिर्वापस्तु यजमानेनेति गर्गाद्याः ब्रह्मणे-
ति कर्कसम्प्रदायादयः ॥ ९ ॥

मात्र्याः सपवित्रायां पिष्टान्यावपति देवस्ये-

त्वेति ॥ १० ॥

सपवित्रपात्र्यां पिष्टावार्पः ॥ १० ॥

श्रपणस्य पश्चादुपविशत्यन्तर्वेदि वा ॥ ११ ॥

जघनेन गार्हपत्यमन्तर्वेदिषेति कारावे । अथा-
न्तर्वेद्युपविशति माध्य न्दिने ॥ ११ ॥

पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णाति समाप इति ॥ १३ ॥

तथा नयति यथा मन्त्राते ग्रहणं भवति ॥ उ-
पसर्जन्यानयनं च रावपि प्रतिग्रहश्च ॥ १३ ॥

इषे त्वेत्याज्यमधिश्रयत्यन्यः ॥ १७ ॥

अज्याधिश्रयण मग्नीदिति गर्गाद्याः ब्रह्मेति विरो-
धात् । अविरोधे तु पश्चादावधिश्रयणमध्वर्योरेवेति-
कर्कः । अतए वाज्याधिश्रयणं त्वग्नीत् । सम्प्रदाये तु-
वचनमादेव ब्रह्मकर्तृत्वं सर्वत्र ॥ १७ ॥

धर्मोसीति पुरोडाशौ युगपत् ॥ १८ ॥

एकस्यैव पुरोडाशस्याज्येन यौगमयमिति देवः ।
उभयोः पुण्ड्राशयोरितिकर्काद्याः । तत्र द्वितीयाधिश्रय

३ सपवित्रायामेव चकस्याद्यान्तण्डुलावापः । पवित्रस्याहोपका-
रित्वादितिकर्कः ।

णं सम्प्रदाये तु कुक्षोपग्रहेणेति ॥ १८ ॥

अपत्नीकस्याहवनीये तच्छ्रापिणः ॥ १९ ॥

तेन अपत्नीकस्य रजस्वलापत्नीकस्येति कर्कः ।
पत्नीरहितस्येति देवः ॥ १९ ॥

उरुप्रथा इति प्रथयति यावत्कपालमनति

पृथुम् ॥ २० ॥

यावत्कपालमित्युक्ते अनतिपृथुरिति कपालपरि-
माणार्थम् । तच्चाश्वशफमान्नमिति ॥ २० ॥

अग्निष्ट इत्यङ्गिरभिमृशति सकृत्त्रिर्वा ॥ २१ ॥

अङ्गिरिति सहाये तृतीया । अग्निःपक्षेऽपि सकृन्म-
न्त्रेण द्वितूष्णीम् ॥ २१ ॥

पर्यग्निकरोत्यन्तरितु रक्षोन्तरिता अरातय इति
सहाज्यम् ॥ २२ ॥

पर्यग्निकरणात् प्राक्पिष्टले पानयनं । तद्धोमपक्षे
पात्र्यङ्गुलिप्रक्षालनं तु सर्वमते सामर्थ्यात् ॥ २२ ॥

माभेरित्यालभते ॥ २४ ॥

आलभनं च श्रुताश्रुतसंवित्यर्थे अश्रुते तु पुनः
श्रपणं दीयते ॥ ततः पुनर्मन्त्रेण आलम्ब इति स-
म्प्रदायः ॥ २४ ॥

अतमेरुरिति श्रुतावभिवासयति भस्मना वेदेनोपवे-
षेण वा ॥ २५ ॥

श्रुतावभिवासयति ॥ श्रुतज्ञानोत्तरं आच्छा-
दयति ॥ २५ ॥

पात्र्यङ्गुलिप्रक्षालनमासेभ्यो नित्यस्यभितप्य

प्रत्यगसः स्यन्दमानं त्रितायत्वेति

प्रतिमन्त्रम् ॥ २६ ॥

भासेभ्य इति विधिगतचतुर्थी यागदेवताज्ञाप-
नार्था तेन तदुद्देशेन त्यागः कार्यः प्रत्यगसंस्यन्दमानं
परस्पर मसङ्गच्छन् ॥ २६ ॥

अन्वाहार्यं दक्षिणामावधिश्रयति ॥ २७ ॥

अन्वाहार्यपाकार्थं तु लौकिकोदकमिति सम्प्र-
दायः । प्राणीतमिति कर्कः । तस्य द्विःप्रक्षालनं निवी-
तिनाविश्रयणमिति गर्गः ॥ २७ ॥

अपरेणाहवनीयं वेदिं खनति त्र्यङ्गुलखातां व्याम-

मार्त्तीं पश्चात् त्र्यरत्निं प्राचीमपरिमितां वा प्रा-

क्प्रवणामुदग्वा मध्यसङ्गृहीतामग्निमभि-

तोः सौ ॥ १ ॥

अपरेणाहवनीयं त्र्यरत्निं प्राचीं वेदिं ततोधिका-
वसौ आहवनीयपूर्वान्तपर्यन्तौ तावपि वेदिवाच्यौ ॥
अतः खन्येते तावपि अंसदेशेऽपोऽहवनीयौ चेत्तौ प्रा-
शिन्नासादनोक्तेः । अनन्तमते तु त्र्यरत्निमध्येऽहवनी-
यः । पितृभूतिमते अपरेणाहवनीयं मिमीत इति
शेषः ॥

१ इति कर्कद्वयः ।

२ एतच्चित्रं विस्तृतिस्तु मत्कृतभौताधानपद्धतौ ॥

व्यामस्यात्रप्रमाणं तु चतुर्ण्यूनं शतं भवेत् ॥ १ ॥
अङ्गुलानि ॥

न परिमिता अपरिमिता ॥ नात्र मात्रास्तीति
शेषः । यावती मेव स्वयं मनसा मन्येत तावतीं कु-
र्यादिति श्रुतेः ॥ अपरिमिता पक्षेऽपि पश्चात् कल्पि-
तप्रमाणापेक्षया चतुर्थांशहीना प्राचीः पुरस्ताच्चवि-
स्तृता च कर्कमतम् । अपरेणाहवनीयमित्यादि अं-
सौ इत्येवमन्तं सूत्रम् । अग्निमभितोऽसौ उन्नयतिः
अंसौ आमूलौ ॥ १ ॥

वेदिं परिसमुह्य वितृतीयेर्ग्रीवुत्तरस्त उत्करं क-
रोति ॥ ५ ॥

वितृतीये वेदिवितृतीये इति कर्कः । गार्हपत्या-
हवनीययोरित्यनन्तादयः ॥ ५ ॥

पृथिविदेवयजनीति तृणेऽन्तर्हिते प्रहरति ॥ ९ ॥

तृणे एवेति सम्प्रदायः

प्रहरणं च वेद्यां न तृणे इति कर्कः । प्रहरणशेष-
एवेति कर्कः । विकल्पएवेति सम्प्रदायः ॥ ९ ॥

अभिन्यस्यत्यग्नीदुत्करमररो दिवमिति ॥ १५ ॥

अभिन्यस्यति हस्तद्वयेन यीज्यसति ॥ १५ ॥

१ तावपि च वेदिशब्दाच्चावतः क्षण्येतेतावपि इतरथाहवनी-
यपक्षिचमदिद्वयेव वेदिं स्ननं भविष्यति । आहवनीयमपरेण वेदिं स्न-
ननीत्युक्तेः । सूत्रकारोऽपि अंशयो वेदिं व्यवहारं दर्शयति यथा अ-
पोह्यवेदीं विनिश्चयार्थं शक्येति इति । अन्यथास्तरणनसम्भवेदिति ।

* वेदिरचनप्रकारस्तु मत्कुता धानपद्धतौ सरलः ॥

स्फयेन गायत्रेणैति प्रति मन्त्रम् ॥ १८ ॥

परीगृह्णाति परीग्रहं करोति ॥ १८

वेद्यां त्रिरुह्निख्याह हर त्रिरिति ॥ १९ ॥

वरुणप्रधासेषु हरत्रिस्त्रिरिति अत्रेति काकाक्षि-
गोलकन्पायेन उभयत्र सम्बध्यते ॥ १९ ॥

अत्र वेदिकरणं यथोक्तम् ॥ २२ ॥

अत्र वेदिकरणं खननम् । यथोक्तं त्र्यङ्गुलखा-
तां अथवा आमूलोच्छेदनादोषधीनामिति खननं
मभ्या ॥ २२ ॥

अध्यधिर्वेदिं प्रोक्षणीर्द्धारयति ॥ २४ ॥

अध्यधि समीपे उपरिभागे च धारयत्यन्तं कर्क-
मते सूत्रं ॥ २४ ॥

अन्योथ स्फयमुद्यम्याह प्रोक्षणीरासादयेध्मं बर्हिरुप-

सादय रूचः समृद्धिं पत्नीं सन्नह्याज्येनो^१-

देहीति यदीच्छेत् ॥ २५ ॥

प्रैषेयं तिष्ठता कार्यो येन नान्यत्रेदशोमतः इत्या-
दिना अनन्तेन प्रैषाः सर्वत्र तिष्ठता धारयति सति
धार्यमाणासु प्रोक्षणीषु सर्वे प्रैषाः कार्याः । न प्रै-

१ आज्येनोदेहीनि णाज्येन गृहीतेन उद्गच्छ ।

२ यावद्विषणंच्छाभवति तदाविषणं कुर्वीत । यद्विनेच्छेत्तदा अप्रे-
षिनोप्याग्नीन्ध एव कुक्कुटाहननादिवत् प्रोक्षण्यासादनादिपदार्थो-
न् कुर्वीत इति हारिश्चाभिनः । अप्रैषपक्षेऽप्यप्युः पदार्थान् करोताति
वैषयाक्षिकादयः ॥

ष प्रैषार्थयोरानन्तर्यम् इध्मशब्दस्य यौगिकत्वात् ।
 बर्हिः शब्दस्य जातिवाचित्वात् । वरुणप्रधासा-
 दिष्वनूह इति कर्कः । ऊहः स्यादेवेति गर्गादयः ।
 अनेकपत्नीकेपि पत्नीशब्देऽनूहः । आज्ये बर्हिषत् । सुक्
 पदे यथार्थमूहः कर्तृपदे च । श्रीअनन्तमते प्रोक्षण्याविति
 वरुणप्रधासेषु शकलानि उपसादयेति ॥ २५ ॥

गृहमेधापायामिति विशेषः ॥

यथाप्रेषितमन्यः पराधिकारात् ॥ २६ ॥

पराधिकारात् हीनाधिकारात् परं हि निकृष्टम-
 धिकृत्य प्रेषः प्रवर्तते । अपि च निकृष्टेनोत्कृष्टस्य प्रैष-
 णविरुध्यते यदि चाध्वर्युः प्रेषं करोति अग्नीष्वैषा-
 र्थम् । ततोध्वर्युणा किञ्चित् कृतं किञ्चित्कारितं च स्यात्
 एवं च सतिसमाख्यानुग्रहः स्यात् नान्यथा ॥ २६ ॥

एवं प्राप्ते उच्यते ॥

स्वयं वा अविरोधात् ॥ २७ ॥

स्वयमध्वर्युः प्रैषार्थं करोति । सामर्थ्यादग्नीत्
 प्रैषयति । कुतः प्रैषार्थस्य प्राधान्यात् तत्कुतः प्रे-
 षस्य तदर्थत्वात् अन्तरङ्गं प्रैषार्थम् बहिरङ्गं प्रैषः ।
 प्रैषार्थेन व्यवहितत्वात् । ततश्च यदन्तरङ्गं प्रधानं च
 तदध्वर्युः करोति । गुणभूतं बहिरङ्गम् । तदग्नीदिति
 न्याय्यम् । ननु विरुध्यते एतदित्युक्तम् । नहि निकृष्ट उ-
 त्कृष्टं प्रेषयितुमलं मित्यत आह अविरोधात् स्यादयम् ।
 विरोधोऽयथार्थं प्रैषः स्यात् । अध्येषणात्प्रेषा । प्रैषाध्येषण-

योः कोविशेष इति चेत् । निवृष्टविषयं प्रेषणमुत्कृष्टविषयमध्येषणमिति । यथा लोके माणवकः प्रेष्यते काष्ठान्याहरेति । स्वामिनं प्रत्यध्येषणा स्नाप्यतां भुज्यतामिति ततश्च न विरोधः ॥ २१

किञ्च ।

नच सम्प्रैषवचनमस्ति । यथान्यत्राग्नीदग्नीन् विहरेति कर्कः । देवयाज्ञिकादयस्तु प्रैष प्रैषार्थयोः समाख्यानुग्रहार्थमध्वर्युकर्तृकत्वे प्राप्ये आह ।

यथा प्रेषितमन्यः पराधि कारात् ॥ २६ ॥

अन्यः प्रैषार्थे अन्यश्च प्रैषे कुतः पराधिकात् अन्याधिकारात् । नहि कश्चिदात्मानं प्रेषयति इदं कुर्विति । ननु नायं प्रैषः किं तर्हि प्राप्तकालतायां लोद् । तेनाविरोध इति चेन्न । नायं प्राप्तकाले लोद् किन्तर्हि प्रैषएव । सम्प्रैषएवैष इति वचनार्त् । एवंस्थिते कः प्रैषे कश्च प्रैषार्थे । तच्चाग्नीत् प्रैषे अध्वर्युश्च प्रैषार्थे कुतः समाख्यानुग्रहात् ॥ २६ ॥

एवं प्राप्ते आह ।

स्वयं वा अविरोधात् ॥ २७ ॥

स्वयमध्वर्युरेव प्रैषे स्यात् । अर्थादग्नीत् प्रैषार्थे नचैवं समाख्या विरुध्यते तत्प्रयोजकोहेतुश्चेति प्रैषार्थे प्रयोजककर्तृत्वात् एवं किञ्चित् कृतं किञ्चिच्चकारितमित्युभयत्र समाख्यानुग्रहः कृतोभवति ॥ २७ ॥

किं च ॥

सम्प्रैषाप्रचक्षाच्च ॥ २८ ॥

नचात्रसम्प्रैषे ध्वर्योर्वचनमस्ति यथान्यत्र प्रैषेषु अ-
ग्नीदग्नीन्विहर । प्रतिप्रस्थातः पत्नीमुदानयेत्येवम् । कि-
ञ्च विरुध्यते च निकृष्टेनोत्कृष्टस्य प्रेषणम् । नचेयमध्ये-
षणा सम्प्रैषएवैष इति वचनात् । तस्माद्ध्वर्युः प्रैषेऽ-
ग्नीत्प्रैषार्थ इति पितृभूतिर्भर्तृयज्ञश्च । श्रीअनन्तादी-
नां सिद्धान्तोजैमिनेश्चेति ॥ २८ ॥

शृतानि च हवींष्याप्रचरणात् ॥ ३० ॥

आप्रचरणत् आप्रधानयागादिति कर्क देवौ । आ-
स्विष्टकृत इति श्रीअनन्तः ॥ ३० ॥

आपन्नः स्तृणन्निरस्येत् ॥ ३२ ॥

स यदि पुरा वर्हिषस्तरणात्किञ्चिदापद्येत बहि-
रेष तत्स्तृणमपास्येत् ॥ ३२ ॥

द्विषतो बध इति स्फ्यमुदञ्चं प्रहरति ॥ ३३ ॥

आरादुपकारकमदृष्टार्थम् । तदुत्तरतउदगग्रं च उ-
त्करे स्फ्यं प्रहरतीति देवः ॥ ३३ ॥

अवनिज्य पाणी अपरेण प्रणीताः स्फ्यं निदधाति ॥ ३४ ॥

पाणी अवनिज्य दृष्टार्थम् । प्राणीतेनेति कर्कः ।
लौकिकेनेति सम्प्रदायः । निदधाति प्रागग्रम् ॥ ३४ ॥

१ वेदेरप्यवमर्शनं न कर्तव्यम् प्राक् स्तरणात् तथा च श्रुतिः तेना-
वमर्शनं यजध्य तथा श्रेया ऽ सोमाध्वयथेति । अवमर्शनं स्पर्शः ॥

२ प्रणीतः समीपे ऽध्यर्त्युः स्फ्यं मासादयति ।

इध्मावर्हिश्च ॥ ३५ ॥

उदकसंस्थं प्रागग्रमेव ॥ ३५ ॥

समासोक्तयोः क्रमाभावादतुच्यते ॥

पूर्वमिध्मम् ॥ ३६ ॥

विनियोगक्रमे प्राप्ते पूर्वमिध्ममित्याह ॥ ३६ ॥

प्रणीतादक्षिणेन बाह्व्य ॥ ३७ ॥

प्रणीतादक्षिणेन इध्मस्यैवाहरणमिति कर्कान्तौ ।
इध्मावर्हिषोति देवः ॥ ३७ ॥

सूत्रं प्रतप्य पूर्ववद्वेदाग्रैरन्तरतः प्राक्संमाण्ड्य-

निशित इति विषयेस्य बहिर्मूलैः

प्राडुत्क्रम्य ॥ ३८ ॥

मूलैः वेदमूलैरिति देवाद्याः । वेदाग्राणाम्मूलैरिति
कर्कः । अन्तरतोबिलप्रदेशे प्राक्संस्थम् । प्रत्यक्संस्थं
बिलाधोभागे । देशभेदान्मन्त्रावृत्तिः । प्राडुत्क्रम्येति
संमार्गप्रतपने तिष्ठताकार्ये इति देवाद्याः । उपविश्यै-
वेति कर्कः ॥ ३८ ॥

अनिशितेति सूचः ॥ ४० ॥

सूचः सम्मार्ष्टि ॥ ४० ॥

तूष्णीं प्राशिन्नहरण ऽ शृतावदानं पात्रीच ॥ ४१ ॥

पात्रीमित्यविशेषात् उद्धरणपात्रयोरिडापात्रयो-

धेति कर्कः । षडवत्तस्यापीति श्रीअनन्तः । देवया-
ज्ञिकास्तु पुरोडाशपात्र्याएव संमार्गमाहुः ॥ ४१ ॥

अथ सप्तमी कण्डिका ।

पत्नी ऽ सन्नहति प्रत्यग्दक्षित उपविष्टांगार्हपत्यस्य
मुञ्जयोक्त्रेण त्रिवृता परिहरत्यधी-
वासोदित्यै रास्नेति ॥ १ ॥

सन्नहति बध्नाति । तत्कथमित्यत आह प्रत्यगिति ।
उपविष्टामिति भूतकालप्रत्ययनिर्देशात् पूर्वमेवोप-
विष्टां नेदानीं यजमानवत् स्वामित्वाविशेषात् । त्रि-
वृता त्रिगुणेनेति कर्क देवाद्याः । नवगुणेनेति श्रीअ-
नन्तः । सलग्नं त्रिगुणीकृतं मुञ्जमयीं रज्जुमभितः प्रव-
रग्रन्थित्रययुक्तमनृतयोः पाशग्रन्थिद्वययुक्तयोः क्रमः । ते
न तद्वध्नातीति हरिस्वामिनः । परिहरति परितो वेष्टय-
ति । अधिवासः वासस उपरि बहिरित्यर्थः ।

दक्षिणं पाशमुत्तरे प्रतिमुच्योर्द्धमुद्गूहति
विष्णोर्वेष्ट इति ॥ २ ॥

दक्षिणहस्तस्थोत्तरपाशं वामहस्तस्थदक्षिणपाशमध्ये
प्रवयेदिति कर्कार्थः । इति दक्षिणहस्त व्यापारः सिद्धो-
भवति । देवयाज्ञिकमते तु वामहस्तव्यापारः । अत
ऊर्ध्वं योत्क्रमध्ये उद्गूहनसामर्थ्याद् द्विवेष्टनम् । एक-
वेष्टने उद्गूहनस्याशक्यत्वादिति देवः । पत्नीसं-

स्कारात् पत्नीबहुत्वे सर्वासां सन्नहनम् । एकस्या
एव सन्नहनमिति श्रीअनन्तः ॥ २ ॥

ऊर्जेत्वेत्याज्यमुद्वास्य पत्नीमवेक्षयत्य-
दब्धेनेति ॥ ४ ॥

पत्नीबहुत्वे एकैवाज्यमवेक्षते आज्यसंस्कारात् ।
अतएवापत्नीके पित्र्येष्टौ अध्वर्युरवेक्षत इति कर्क दे-
वौ । यजमानएवेत्येके पत्नीप्रतिनिधित्वेनेत्यनन्तः ।
तदेतत्प्राचीनमतम् । तन्नेति कर्कः । तथाहि प्रतिनिधि-
रभावे प्रवर्तते यत्र पुनः शास्त्रतः पर्युदास-
स्तत्र कथं प्रतिनिधिः प्रवर्तते । यं प्रतिनिधीयते स एव
पर्युदस्यति । पुरोडाशौ पूर्वेणानीय गार्हपत्योत्तर-
तोभूमौ निधाय पत्नीसमीपे नीत्वा पत्न्याज्यमवेक्ष-
स्वेत्यध्येषणा साऽवेक्षते अदब्धेनेति ॥ ४ ॥

आहवनीये वा कृत्वा तच्छ्रापिणः ॥ ६ ॥

वा शब्दोव्यवस्थायामाहवनीये श्रापिणएव ॥६॥

सवितुस्त्वेत्याज्यमुत्पुनाति प्रोक्षणीश्च
पूर्ववत् ॥ ७ ॥

च शब्दादाज्यं च पूर्ववत् पवित्राभ्यामित्यर्थः ॥७॥

स्त्वेणाज्यग्रहणं चतुर्जुह्वां धामनामेति
सकृन्मन्त्रः ॥ ९ ॥

सकृत् त्रिर्वा मन्त्रः न ग्रहणलवनेत्यादिसुत्रात्

विकल्पइति कर्क देवौ। सकृदेवमन्त्रवचनमिति श्री-
अनन्तः ॥ ९ ॥

अष्टावुपभृत्यल्पीयोनुयाजाश्चेत् ॥ १० ॥

जौह्वापेक्षयाल्पीयः चशब्दादुपभृति च सकृत्
त्रिर्वा मन्त्रः ॥ १० ॥

चतुरन्यत्र प्रतिविभागात् ॥ ११ ॥

अन्यत्र अननुयाजकेकर्मरायऽन्यद्रव्यके चानुयाज-
के । कुतः विभागेनोपयोगदर्शनात् ॥ ११ ॥

पश्वातिथ्यादर्शनाच्च ॥ १२ ॥

किञ्च पश्वावन्यद्रव्यकेऽनुयाजे अथोत्पूयावेक्ष्याज्यं
चतुर्गृहीतं जुह्वां चोपभृति च गृह्णाति पञ्चगृहीतं
पृषदाज्यमित्युपभृति चतुर्यहणदर्शनात् । तथातिथ्या-
यामनुयाजाभावे सर्वाण्येव चतुर्गृहीतान्याज्यानि
गृह्णातीति ॥ १२ ॥

न कुत्सोपदेशात् ॥ १३ ॥

अथ यदष्टौ कृत्वउपभृति गृह्णाति छन्दोभ्यस्तद्गृ-
ह्णात्यनुयाजेभ्योहितद्गृह्णाति ॥ छन्दांसि ह्यनुयाजा
इति माध्यन्दिनपाठेऽष्टगृहीतस्यानुयाजार्थत्वेनोपदे-
शात् । एवं च सति अनुयाजार्थस्यैव वचनात्प्रयाजेषु
विनियोगोयथाप्रयाजार्थस्योत्तराधारे ॥ यदुक्तं पश्वा-
तिथ्ययोर्दर्शनादिति ॥ १३ ॥

१ अनन्तादीनामते चेदित्यत्र चशब्दपाठः इहानुयाजानामवैक-
द्विपकत्वाद्विकृत्यर्थश्चच्छब्द इति कर्कः ॥

पश्वातिथ्ययोर्वचनात् ॥ १४ ॥

तत्राह एवं प्राप्ते उच्यते स्यादेतत् एवं यदि कृ-
त्स्नमेतदनुयाजार्थत्वेनोपदिश्यते नत्पदिश्यते । एवं
हि शाखिनां वचनम् । यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णाति प्र-
याजानुयाजेभ्यस्नगृह्णातीत्युभयार्थताविधानम् । य-
त्पुनरुक्तमनुयाजेभ्योहि तद्गृह्णातीति तदनुयाजोभ-
यार्थविधानानुवादः ॥ १४ ॥

धुवायां च जुहूवत् ॥ १५ ॥

जुहूवदित्यत्र वच्छब्दादुपभृति च सकृत्त्रि-
र्वा मन्त्रः ॥ १५ ॥

इध्मं प्रोक्षति विसृज्य वेदिं च वह्निः

प्रतिगृह्य वेद्यां कृत्वा पुरस्ताद्ग्रन्थि

कृष्णोसीति प्रतिमन्त्रम् ॥ १६ ॥

इध्यप्रोक्षणं ब्रह्मामन्त्रणपूर्वकम् ॥ १६ ॥

शेषं मूलेषूपसिञ्चत्यदित्यै व्युन्दनमिति ॥ १७ ॥

अत्र शेषस्य द्वितीयान्तनिर्देशान्मूलानां च
सप्तम्या गुणविभक्त्या निर्दिष्टत्वात् शेषसंस्कार इति
केचित् । तन्मते शेषनाशे न मूलोपशेचनम् ।
अपरे तत्रेत्याहुः अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते ता-
भिरोषधीनां मूलान्युपनिनयतीति श्रुत्या शेषस्य मू-
लार्थतैवावगम्यते । तथा तादृमा आर्द्रमूला इति च ।
तेन मूलसंस्कार एवेति । सूत्रं च यथाश्रुतिवाक्यं

नेयम् । यश्चाथ याः प्रोक्षयः परिशिष्यन्त इति शेषव्यपदेशः सामस्त्यार्थः सोऽपि प्रयोजनं नाशदोषादौ मूलोपनिनयनं कर्त्तव्यमेवेति कर्क श्रीअनन्त देवाः । उभयसंस्कार इत्यन्ये । अवटे शेषमासिञ्चतीत्यत्र शेषप्रतिपत्तिरवटसंस्कारश्चायमिति कर्कोक्तेः । तेननाशदोषादावन्येनासेकोभवत्येव ॥ १७ ॥

उपपत्त्या वा ॥ २० ॥

बहुलम् ॥ २१ ॥

कर्काचार्यमते भर्तृयज्ञ मतेच उपपत्त्या वा बहुलमित्येकं सूत्रम् उपपत्त्यावा अयुग्धातुं पञ्चवृत् सप्तवृक्षा तच्चैवं समं निधायेत्यादि सर्वपक्षे स्तरणे स्वयोपग्रहः कार्यः ॥ बहुलं यथा वेदिर्न दृश्यते ॥ २१ ॥

प्रवृहन्वा ॥ २४ ॥

वृहउद्यमे अस्मिन्पक्षे प्रागपवर्गः । वेदेः पश्चिमभागे तृतीयांशं स्तीर्त्वा तदग्राणि यष्ट्यादिना उद्यम्य तद्धस्ताद् द्वितीयं भागमित्येवं शेषः । बर्हिषउपपत्तिरौचित्यं प्रलंबे बर्हिषिसकृत् स्तरणोपि वेदि व्याप्यते तेनोपपत्त्या वा त्रिवृक्षा वृहनिष्कर्षे निष्कर्षयन् नतु निष्कृष्य निष्कृष्येति कर्कोक्तेः । तथोच्यमाने तदनन्तरं पृथक्स्तरणं विधेयं तथाच यावान्निःकर्षादन्तरं स्तरणं तावती मन्त्रावृत्तिर्विच्छिद्य स्तरणात् । अस्मत्पक्षे तु न मन्त्रावृत्तिः त्रिवृत्पक्षे नवकृत्वस्तरणमन्त्रस्येति श्रीअनन्तः । पञ्चादपवर्गपक्षेपीति कर्कः ॥

अत्रोद्भासनमाहवनीयश्रापिणः ॥ २५ ॥

अत्रास्मिन्नवसरे ॥ २५ ॥

इध्मात्समिधमादायाहवनीयं कल्पयत्युपर्युपरि प्रस्तरं
धारयन् ॥ २६ ॥

इध्मात्समिधमादायेति समिद्धयमिति श्रीअनन्तः
आहवनीयं कल्पयति समिधाकृत्वेति कर्कः । इन्ध-
नप्रक्षेपेणेत्यनन्तः ॥ २६ ॥

उल्मुक उदूहृत्यनुधाजश्चेत् ॥ २७ ॥

उदूहनं च व्युहनवद्भूमिसंलग्नयोरेव पुरस्तात्प्रे-
रयति नोत्पाद्य उदूहनं प्रेरणार्थस्यैव सर्वत्र दृष्टत्वादि-
तिदेवः ॥ २७ ॥

सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥

परिधीन्परिदधात्याद्रानेकवृक्षीयान्बाहुमात्रान्पा-

लाशवैकङ्कतकाष्मर्यबैल्वान्पूर्वालाभपूर्वा-

लाभ उत्तरान् खादिरौदुम्बरान्वा

मध्यमदक्षिणोत्तरान् गन्धर्व इति

प्रतिमन्त्रम् ॥ १ ॥

काष्मर्याभावे बैल्वान् खादिरान्वा औदुम्बरा-
न्वा ॥ १ ॥

१ कल्पयति समर्थं करोति यथा तत्र प्रक्षिप्तं समिदादि भस्म-
साद्भवत् ।

(१) पथमं परिधिः ; समिधोपस्पृश्य वीतिहोत्रमि-
त्यादधाति ॥ २ ॥

उपस्पृश्वम्परिधिसंस्कारः तेन शतरुद्रियादौ
परिध्युपस्पृशने कृत्वा क्वचित्समित्प्रक्षेपः ॥ २ ॥

सूर्यस्त्वेति जपत्याहवनीयमीक्षमाणस्तद्वचन-
त्वात् ॥ ४ ॥

सूर्यस्त्वेत्यत्र त्वा इत्यवभृथे आहवनीय वचन-
त्वाद्विपरिणम्यते ॥ ४ ॥

आवृत्य वेदिं बर्हिस्तृणे तिरश्ची निदधाति

सवितुरिति ॥ ५ ॥

बर्हिषस्तृणे एवेति गर्गादीनां सिद्धान्तः आहव-
नीयसमीपाद्वेदेर्बर्हिर्वेदिसमीपे प्रत्यागत्य स्तृतस्यैव
बर्हिषः बाध्यत इति गर्ग हरिस्वामि श्रीअनन्त दे-
वादयः ॥

कर्काचार्यास्तु एतच्छ्रुतेरन्यथाव्याख्यानं कुर्वन्ति
तद्यथा तस्या व्रेतृणे आदायेति ॥

अत्र पञ्चमीत्ययमर्थोवसातुं शक्यते नेयं पञ्चमी
षष्ठ्या अपि त्वयमर्थोवसातुं शक्यत इति चेत्
सत्यम् । उपलभ्यते विभक्तिव्यत्ययेन अस्तु व्यत्यय-
इति चेन्म्यायविरोधात् षष्ठ्यर्थस्यासम्भवः । तिर-
श्ची उदगग्रे अतएव प्रागग्रम्बर्हिः स्तीर्यते ॥ ५ ॥

अभिनिदधात्यात्वावसव इति ॥ ११ ॥

प्रस्तरेऽभिनिदधानं न्युञ्जाम्भां हस्ताभ्याम् ।
आत्वा वसवोरुद्रा इत्यत्र नापामुपस्यर्शयाम् ॥ ११ ॥

सव्याशून्ये जुहूं प्रतिगृह्य निदधाति
घृताचीति ॥ १२ ॥

सव्याशून्ये प्रस्तरे । प्रतिगृह्य अग्नीधा प्रर्त्ता प्र-
तिगृह्य ॥ ऊर्णं ब्रह्मसं त्वा प्रस्तरे इत्युक्तेरितिः श्रीअ-
नन्तः । शङ्कर मते तु स्यादेव ॥ १२ ॥

पुरोडाशावभिधार्योद्वास्योपस्तीर्णे निधायानक्ति
यस्ते प्राणः पशुषु प्रविष्टो देवानां
विष्टामनु यो वितस्थे आत्मन्वान्
सोम घृतवान् हि भूत्वार्नि
गच्छ स्वयंजमानाय
विन्देति ॥ १४ ॥

शृतानां तु पूर्वणोद्वासितानां तु पृष्ठतः ॥
अङ्गनमुपधानक्रमेण मन्त्रावृत्या ॥
एका साधारणीपात्री स्यात्पुरोडाशयोर्द्वयोः ।
आसादनं प्रियेणेति मन्त्रेणामूहितेन च ॥ १ ॥

इति देवैर्विविच्योक्तं भाष्ये च पद्धतावपि । स-
वनीयपुरोडाशासादने ऊहितः पुनः ॥ २ ॥

प्रियैर्धामभिरित्येवं सन्त्रस्तद्युज्यतेकथम् । किञ्च
यत्रकपात्र्युक्ता व्यम्बकासवनीययोः ॥ ३ ॥

तत्र चैकाभवेत्किञ्चपात्रीभेदश्चतैरपि । इष्यते मा-
रुतेष्वष्टौ वैश्वानरयुतेषुच ॥ ४ ॥

सङ्ख्ययोद्भासयति ॥ १८ ॥

उद्भासनमुपधानक्रमेण ॥ १८ ॥

प्रियेण धाम्नेति हारीर्तिषिवेद्यां कृत्वा ध्रुवा असद-
न्निति सर्वाण्यालभते ॥ १९ ॥

सर्वाण्यालभते . विनियागक्रमणाज्यस्याल्याज्य-
पूर्वकम् । कृत्वा स्थापयित्वा श्रोणिमुत्तरेणैवेति कर्कः ॥
इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

१ होतृषदनं कृत्वा परेण वेदिः श्रोणिं वोत्तरेण-
ध्मात्समिधमादायामये समिध्यमानायानु
ब्रूहीत्याह ॥ १ ॥

एकां समिधाम् ॥ १ ॥

प्रथमस्थानेन प्राक् स्विष्टकृतः ॥ ३ ॥

प्रथमस्थानादिनियमोयजुषां निगदानां चेति भ-
ट्टवार्तिके । देवानन्तयोश्च । सचायंसवननियमउच्चैर्ध-
र्मक्राणां न यजुषाम् । प्रथमस्थानेन प्रथमसवनेन प्र-
थमस्वरेणेत्यर्थः ॥

मध्यमेनेडायाः ॥ ४ ॥

स्विष्टकृतप्रभृतीडान्तं मध्यमेन सवनेन ॥ ४ ॥

अङ्गुष्ठाभ्यां चात्रबाधते पाद्याभ्यां वेदमह

ममुमवबाध इति द्वेष्यम् ॥ ७ ॥

च शब्दाद्यजमानः । अवबाधते भूमिं पीडयति ।
पादाङ्गुष्ठाभ्यां वेति वा पदविभाषेति कंचित् । मा-
ध्यन्दिनानां हस्ताङ्गुष्ठाभ्याम् । काण्वानां तु पादाभ्या-
मित्यन्ये । पादाङ्गुष्ठाभ्या मिति कारोव । विशेषविधा-
नात् पादाङ्गुष्ठाभ्यामेवेति । वा शब्दोवधारणे । वा वि-
कल्पइति भर्तृयज्ञः । अनन्तमते हस्ताङ्गुष्ठाभ्यां पादा-
गुष्ठाभ्यां चेत्याहुः । पादयोरङ्गुष्ठौ पादाङ्गुष्ठौताभ्यां
पादाङ्गुष्ठाभ्याम् । अमुमिति पदस्थाने देवदत्तमिति
द्वेष्यस्य नामग्रहणम् ॥ ७ ॥ . .

अभावे द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति वा ॥ ८ ॥

अभावे द्वेष्याभावे ॥ ८ ॥

यावत्सामिधेनि वेदेदमहं तावतिथेन वज्रेणेति ॥ ९ ॥

सामिधेन्योहोत्रा पठ्यमाना ऋचः यावत्योयाव-
त्संङ्ख्यकाः सामिधेन्योयस्मिन्कर्मणि वेद जानीयात्
इदमहं तावतिथेन वज्रेण तावत्सङ्ख्याकेन वज्रेण । तत्र
पञ्चदश सामिधेनी पक्षे इदमहं पञ्चदशेन वज्रेण
द्विषन्तमवबाधे अथवा भ्रातृव्यमवबाधइति एकविं-
शति पक्षे एकविंशेनेति ॥ ९ ॥

समिद्ध इति प्रागतः सर्वमिध्ममेकवर्जम-

नुयाजाश्चेत् ॥ ११ ॥

समिद्धइति प्रागतः समिद्धोअग्नआहुतेत्यतः प्र-
तीकात्प्राक् प्रथमोयः प्रणवस्तत्र सर्वमिध्ममेकवर्जम-

नुयाजाश्चेत् अनुयाजा भवन्ति । कर्ममते समिद्धइति-
प्रागतः समिध्यमानोऽध्वरेऽग्निरित्यस्याक्रचोन्ते यः प्र-
णवस्तत्रेत्यर्थः । ऋग्विवृद्धौ च काष्ठवृद्धिर्भवति । ग-
र्ममते ऋग्वृद्धौ इध्मकाष्ठवृद्धिर्भवत्येव ॥ ११ ॥

अनुवचनान्ते वेदेनाहवनीयं त्रिरुपवाज्यं स्मृ-

वेण पूर्वमाधारमाधार्याहाभिममीत्सस्मृद्धीति ॥ १२ ॥

अनुवचनान्ते वृणीध्वं हव्यवाहनोमित्यन्ते । अथ-
वा सुयजा च यजेत्यन्ते । वेदेन वेदमूलेनेति श्रीअनन्तः
उपवाज्य उपवाजयित्वा । प्रजापतये स्वाहेति श्रीअन-
न्तः । ऋजुं दीर्घं प्राञ्चं सन्ततमुत्तरप्रदेशो । पूर्वाधार-
मिति कर्मनाम । आचार्यं हुत्वा न स्वाहेतिश्रुते नार्-
त्र स्वाहाकारः । प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा होमः ॥ १२ ॥

इध्मसन्नहनैरनुपरिधिं सम्माष्ट्यग्ने वाजजि-

दिति त्रिस्त्रिः परिक्रामम् ॥ १३ ॥

अनुपरिधिं परिध्युपलक्षितप्रदेशे दक्षिणपार्श्व-
मोत्तरदेशेष्वग्निं त्रिस्त्रिः संमार्ष्टीध्मसन्नहनैः क-
रणभूतैः । परिक्रामम् परिक्रम्य । अग्ने वाजजिदिति स-
कृत्सकृन्मन्त्रेण द्विर्विस्तृष्णीम् । संमार्जनेनाग्निं वि-
रजस्कमुज्ज्वलङ्करोतीत्यर्थः । आहवनीयं पूर्वेण परीत्य
यजतिस्थानस्य दक्षिणपार्श्वेऽग्निं संमार्ष्टि । ततोऽप्र-
दक्षिणं परिक्रम्योत्तरस्थः पश्चात् पार्श्वेऽग्निं संमार्ष्टि ॥
पुनः प्रदक्षिणं परिक्रम्य यजतिस्थानस्यैवोत्तरपार्श्वे ।
पुनरप्रदक्षिणं परिक्रम्योत्तरस्थोमध्ये प्रवेशोऽग्निमुप-
रितूष्णीं संमार्ष्टि ॥ १३ ॥

हरिस्वामिनस्तु आहवनीयं परिक्रम्य यजतिस्थानस्थितोदक्षिणपाद्वै संमार्ष्टि । ततस्तत्रैवस्थितः पश्चिमपाद्वै ततः पूर्वेण परीत्योत्तरतउपरिचेत्येवं परिक्रमइत्याहुः ॥

अत्र भर्तृयज्ञः अनुपरिधीति तेषु प्रदेशेषु संस्कारस्याग्नेः प्रवृत्तत्वात्संमार्ष्टीति । अत्र कर्कः अनुपरिधीत्युपदेशसामर्थ्यात् । यथोपहितमिति केचित् । नेत्यपरे । न ह्यर्थं परिधिसंस्कारोयेनाभिप्रवृत्त्या तत्कम-आश्रीयते अग्निसंस्कारश्चार्थं तेन प्रदक्षिणोपचारोदकसंस्थता सम्पादनाय प्रथमन्दक्षिणतः संमार्ग इति पितृभूति श्रीअनन्त देवादयश्च ॥

यत्र प्रक्रमणं कृत्वा पदार्थः क्रियते सतु । पदार्थस्तिष्ठता कार्यं इति देवस्य संमतम् ॥ १ ॥

एतच्च पुरुषे होमे स्पष्टमेव प्रपञ्चितम् । प्राङ्मुक्तम्येति सूत्रे या अनन्तैश्च प्रपञ्चितम् ॥ २ ॥

कर्काचार्यमते तु स्यात् उपविश्यैव कर्म तत् । एकैस्मिन्प्रदेशे त्रिस्त्रिः सम्मार्गो भवेदिह ॥ ३ ॥

तत्रैकद्रव्यं सूत्रेण मन्त्रः स्यात्तु पृथक् पृथक् । अत्रैके तु सकृन्मन्त्रवचनं न पृथक् पृथक् ॥ ४ ॥

देशभेदेपि संस्कार्यद्रव्यैकत्वान्न तत् पुनः । युक्तं तूष्णीमुपर्यत्र श्रुतौ सूत्रेपि पठ्यते ॥ ५ ॥

केचिच्चेतरथावृत्तिमिच्छन्त्येके सकृत् पुनः ॥ ६ ॥

अपरमाहवनीयादञ्जलिं करोति नमोदेवेभ्यः स्वधा

पितृभ्य इति दक्षिणत उत्तानम् ॥ १५ ॥

अपरमाहवनीयात् स्तुचौ पूर्वेण नमस्कारत्वात् पु-
टाञ्जलिः । दक्षिणतः प्रथमाञ्जलेर्दक्षिणतश्चेति श्रीअ-
नन्तदेवौ ॥ आहवनीयादक्षिणत इति पितृभूतिः ॥ १५ ॥

अथ उपस्पृश्य सुयमेम इति जुहूपभृतावा-
दायोत्तरां जुहूं कृत्वा दक्षिणातिक्रामत्यङ्-
घ्रिणा विष्णविति ॥ १६ ॥

पित्र्यत्वात्प्राप्ते अपामुपस्पर्शने पुनर्विधानं प्राचीना-
वीत्यादिपित्र्यधर्मव्युदासार्थम्

उतरां जुहूं कृत्वा सुयमेम इति जुहूपभृतावादा-
य दक्षिणा दक्षिणस्यां दिशि ॥ १६ ॥

प्रथमा कण्डिका मसाप्ता ।

(१) सव्येनेतो दक्षिणेनामुतः ॥ १ ॥

इतोहोमार्थं यजतिस्थानं प्रतिगच्छन् । अमुतो य-
जतिस्थानादागच्छन् ॥ १ ॥

वसुमतीमित्यवस्थायेत इन्द्र इति जुहोत्यु-

त्तराधारम् ॥ २ ॥

वसुमतीमित्युदङ्प्राङ्बवस्थायेति पितृभूति देव भ-
र्तृयज्ञाश्च । वसुमतीमित्यवस्थाने करणमन्त्रः । सम्प्रदा-
यमते तु अवस्थाय जपः । उत्तराधारमिति कर्मनाम ।
ऋज्वाद्याधारधर्मेण दक्षिणप्रदेशे प्रयाजार्थद्रव्यैकदेशे-
नोत्तराधारः ॥ २ ॥

आधार्यासुः स्पर्शयन् स्तुचावेत्य जुह्वा ध्रुवाः

१ यजतिस्थानं वामेन चरणेन गच्छेत् ततो दक्षिणे नाऽऽगच्छेत्-

समनक्ति संज्योतिषेति ॥ ३ ॥

जौहवेनेति वक्तव्ये यज्जुहेति तत् स्तुवस्य करण-
ताव्युदासार्थम् । तेन जुहा कृत्वा जौहवेन च सञ्ज्यो-
तिषेति गच्छतामिति कर्ममतेध्याहारः ॥ ३ ॥

निधायेधमसन्नहनान्यादाय ओश्रावयेत्याह ॥ ४ ॥

निधाय स्तुचौ स्वस्थाने ॥

संमृष्टा उपविशत इतिवक्ष्यमाणत्वान्तिष्ठता आ-
श्रावणप्रत्याश्रावणानि ॥ ४ ॥

वेदिवर्हिरिधमशकलमपच्छिद्यैके ॥ ६ ॥

वेदिवर्हिरपच्छिद्य अथवा इधमस्य वा शकलमप-
च्छिद्येतिश्रुतेः ॥ ६ ॥

एव सर्वत्राश्रुतप्रत्याश्रुतेषु ॥ ७ ॥

एवं सर्वत्राश्रुतेऽध्वर्युः प्रत्याश्रुतेऽग्नीदित्यर्थ इति
कर्क देवौ ॥ एवमिधमसन्नहनान्यादाय सर्वत्राश्रुतप्र-
त्याश्रुतेष्विति भृतृपज्ञ पितृभूति श्रीअनन्ताः ॥ ७ ॥

पुनर्यागसम्बन्ध्याश्रावणप्रत्याश्रावणयोरग्नीद्धस्त-
स्थसन्नहन सुग्द्वाराध्वर्योरन्वा लम्भ इत्याह ॥ ७ ॥

मनुवदिति वा सर्वेषाम् ॥ १२ ॥

मनुवदिति पक्षे सकृदेव ॥ १२ ॥

ब्रह्मण्वदा च वक्षदब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रा-

वितारोऽसौ मानुष इति होतृनामग्रहणम् ॥ १३ ॥

असौ मानुष इति होतृनामग्रहणमित्यत्र देवद-

तोमानुष इति भर्तृयज्ञः देवभाष्ये च । श्रुतिव्याख्याने असौ देवदत्तोयज्ञदत्तोवामानुष इति हरिस्वामी । सूत्रग्रन्थव्याख्याने असावित्यस्य पदस्य स्थाने अमुकशर्मेति होतुर्नामग्रहणमाह । पद्धतौ तु अमुकशर्मा होता मानुष इति । तत्र होता इति पदस्यानुच्चारणं युक्त्यन्तरमाविधानात् । कर्कमते शर्मपदस्यापि नामकरणे शर्मब्राह्मणस्येति सूत्रे शर्मशब्दः सुखनीयवचनः सुखनीयं ब्राह्मणस्य कर्त्तव्यं यथा शुभङ्करः प्रियङ्कर इति कर्काचार्यैर्व्याकृतत्वात् । भर्तृयज्ञास्तु तत्र ब्राह्मणस्य नाम्नि शर्मेत्यनुषङ्गो भवतीत्याहुः ॥ १३ ॥

अग्निर्होतेति स्मृगादापनं प्रयाजेषु सन्निधेः ॥ १५ ॥

स्मृगादापनसंज्ञकं मन्त्रम् । उदीक्षिते स्मृवोरादानकाले प्रकरणात्सर्वत्र स्मृगादापनेषु प्राप्ते व्याह प्रयाजेषु सन्निधेरिति प्रयाजेष्वेवोदीक्षिते सन्निधेर्विशेष प्रकरणादिति पितृभूतिः । समिप्रयाजादारभ्य आस्विष्टकृतः अविमोकेनाध्वर्युः स्मृचावाहस्ते ते आदापयति होता । अग्निर्होतेति भर्तृयज्ञः । सन्निधिरवान्तरप्रकरणार्थः सन्निधेर्विकृतिविषयत्वात् । एवं स्मृगादापनस्य प्रयाजार्थत्वे सति पञ्चावेकादशप्रयाजोत्कर्षे पुनः स्मृगादापनं प्रवर्त्तत इति सर्वसिद्धान्तः ॥ १५ ॥

घृतवतीमित्युक्ते स्मृचावादायातिक्रम्याश्राव्याह समिधो

यजेति पञ्च प्रयाजान्समिद्धतमे ॥ १६ ॥

घृतवतीशब्दे उक्ते इति देवः । घृतवतीसंपूर्णे

मन्त्रे उक्ते इति कर्कः ॥ प्राप्ते एवातिक्रमणे पुनर्वचनमपु-
रोनुवाक्यार्थम् । परिसंख्यानार्थं पञ्चेति ग्रहणं पञ्चेतानि
प्रयाजकर्माणीति ज्ञापनार्थम् ॥ समिद्धतमे अतिप्रदीप्त-
तमे आहवनीये समिधोयजेति प्रथमे प्रयाजे ॥ १६ ॥

यजयंजति शेषम् ॥ १७ ॥

द्वितीयादिप्रयाजचतुष्कं प्रति यज यजेति प्रैषः ।
प्रयाजशेषेऽमुं यजामुं यजेति प्राप्ते यज यजेत्येवं प्रैषं
ब्रूयादित्यर्थः ॥ १७ ॥ . .

. ध्रुवस्थिष्ठन् ॥ १८ ॥ .

यत्रावस्थितः प्रथमप्रयाजहोमं कुर्यात्तत्रैवाव-
स्थितोऽविचलं स्तिष्ठन् तत्र नितरांश्चतुरः प्रयाजहो-
मान् कुर्यात् ॥ १८ ॥

पूर्वं पूर्वं वाभिक्रामम् ॥ १९ ॥

अथवा यत्रस्थितेन प्रथमप्रयाजो हुतस्तस्मात्प्रदे-
शात्पूर्वप्रदेशेऽभिक्रमणं कृत्वा प्रथमप्रयाजो यत्र हुतः
ततः पूर्वप्रदेशे द्वितीयप्रयाजहोमं कुर्यात् । एवमेवं
तृतीयादिष्वभिक्रमणहोमौ ॥ १९ ॥

उपभृतो जुह्वामानयत्यनवमृशंश्चतुर्थम् ॥ २० ॥

अनवमृशन् जुहूपभृतोः स्पर्शमकुर्वन् आनयत्ये-
कदेशं चतुर्थम् प्रयाजं प्रति ॥ २० ॥

१ अर्धमौपभृतस्य जुह्वामानयनङ्कृतव्यमित्यापस्तम्बमिद्वान्त ।

एवं प्रवृद्धौ ॥ २१ ॥

चतुर्थे प्रयाजे समानयति विकृतौ प्रयाजप्रवृद्धौ' ॥ २१ ॥

उत्तरां जुहूमध्युह्य प्राचीमवहृत्य जुहोति ॥ २२ ॥

उत्तरां जुहूं प्राचीमवहृत्य उपरिभागेणैव प्राची-
मवहृत्य उपभृदग्रेणावतार्य जुहोति । पुनरध्युह्य तेनैव
मार्गेण उपभृत उपरि निधाय एवं प्रतिहोमं वारंवा-
रम् ॥ २२ ॥

एव सर्वत्र ॥ २३ ॥

नकेवलं प्रयाजेषु सर्वहोमेष्वेवमेव ॥ २३ ॥

द्वितीयाक ण्डिका मसाप्तः ।

नाभिदेशे धारणम् ॥ १ ॥

सर्वत्रानुवृत्तौ नाभिदेशे जुहृभृतोर्धारणं कर्त्तव्यं
होमसमये तु अवतार्य जुहूं होमः ॥ १ ॥

प्रयाजानुमन्त्रणमेको ममैका तस्य योस्मां

द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ॥ २ ॥

प्रयाजानुमन्त्रणं देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागोत्तरमग्नौ
हुतस्य प्रयाजद्रव्यस्यानुमन्त्रणम् ॥ तद्द्रव्यस्यावलोकनं
कुर्वतोमन्त्रपाठः एकोममेति तच्चैतद्याजमानमकरण-
मन्त्रत्वादिति कर्कः ॥ २ ॥

याजमानमिदं भाष्ये करणत्वोक्तिनस्ततः ।

१ चतुर्थे चतुर्थे प्रयाजे समानयनं भवति अर्थात् चतुर्थं सप्तमं
दशमे चित्यादिषु ।

अन्यत्राकरणे मन्त्रे यजमानो भवेदिति ॥ १ ॥

एवं च सति द्वितीयां बाध्वर्गुरिति स्वकृतव्याख्या-
नाविरोधः ॥ यथा अपरेतु ॥ जपं याजमानमिच्छन्ति
मन्त्राश्चाकर्मकरणा इति सूत्रितत्वात् तेनाध्वर्युरित्यु-
च्यते इति तदेतन्नातीवशोभते अकरणत्वेपि सति प्र-
त्याशीर्योगेनैव याजमानस्येष्टत्वात् । नचात्राशीर्योगः ।

यज्ञशास्त्रे जपत्वेपि प्रत्यगाशीर्युर्जिर्द्यदि ।

यजमानस्य कर्तृत्वं तदैव स्यान्न चान्यथा ॥ १ ॥

इति कर्कस्य सिद्धान्तस्तथानुयाजमन्त्रणे ।

भाष्ये प्रोक्तं समाख्यात्वात्प्रत्यगाशीर्युर्जिर्नच ॥ २ ॥

तच्चाध्वर्युः करोतीति तच्चैतच्चानुसंमतम् ॥

तेन चोत्तरमन्त्रेषु प्रत्यगाशीर्युर्जेषु यः ॥ ३ ॥

च शब्दस्तेन पुर्वेषु याजमानं ह्यभिष्यते

द्वितीयामिति सूत्रस्य भाष्येनेयं मतान्तरात् ॥ ४ ॥

एवं मिथुनैर्यथासंख्यम् ॥ ३ ॥

एवं मिथुनैः पुंलिङ्गस्त्रीलिङ्गवद्भिर्यथा संख्यं द्विती-
यसंख्यामिथुनेन चत्वारो मम चतस्रस्तस्येति चतुर्थे ॥ ३ ॥

न तस्य किंचनेति पञ्चमे ॥ ४ ॥

पञ्चमे पञ्च मम न तस्य किं चन योस्मानिति ॥ ४ ॥

त्विषिमानपचितिमान्यशस्त्री ब्रह्मवर्चस्यज्ञाद

इति च ॥ ५ ॥

च शब्दः समुच्चये समुच्चयश्चाकरणात्वात् ब्राह्मणेन

समाम्नातत्वान् मन्त्राणामादिनिर्देशः ॥

त्विविमानभूयासमित्यादिप्रयोगः अत्र यथासंख्य-
मित्यनुवर्तत एव त्विविमाननुमन्त्रणादिदं भिद्यते
पृथक्विधानात् अतः श्वासावसानं प्रयोगः । आशी-
र्योगादत्र यजमानः । चात्पूर्वत्र ॥ ५ ॥

आगन्तूनां चतुर्थपञ्चमाभ्याः स्थानात् ॥ ६ ॥

आगन्तूनां विकृतौ चतुर्थं पञ्चमयोर्मध्यस्थाने या-
गात् । अर्द्धानां चतुर्थेन अर्द्धानां पञ्चमेन यथालिङ्गम् ।
एकदेवताकाश्चतुर्थेन चतुर्थान्तरमागतनां यागात् ॥

अनेकदेवताकाः प्रथमेन प्राथम्यात् ॥ ६ ॥

सर्वान्वोत्तमेनोपायित्वात् ॥ ८ ॥

चतुर्थे इष्टे पञ्चममुत्कृष्य तत्स्थाने आगन्तव उपगन्ति
उपगच्छन्ति अतस्ते उपायिनः अतः पञ्चमस्थाने उप-
गतत्वात् । उत्तमेनानुमन्त्रयेदागन्तवः ॥ ८ ॥

एत्य जुह्वाभिघारणं ध्रुवाया हविष उपभृतश्च ॥ ९ ॥

जौहवेन जुह्वा कृत्वा हविषः स्थाल्याज्यपुरोडाश-
योश्चेति श्रीअनन्त देवौ ॥ ध्रुवादीनामुच्चारणं स्थाल्या-
ज्यव्युदासार्थमिति कर्कः । स्रजतिस्थानादेत्य आगत्य
वेदेः पञ्चादिति श्रीअनन्तः । अपरेतु वेदेरुत्तरतो ध्वर्यु-
स्थानमिच्छन्ति ॥ ध्रुवायाः ध्रौवस्य उपभृत औपभृ-
स्य च ॥ ९ ॥

आज्यभागाभ्यां चरत्याग्नेयेन सौम्येन ॥ १० ॥

आज्यभागाभ्यामिति कर्मनाम चरति यजति ॥ १० ॥

चतुरवत्तः सवषट्कारासु ॥ ११ ॥

चतुरवत्तः सवषट्कारास्वित्याज्ययागविषयम् ।
ओषधसान्नाय्ययोः तस्यद्विरवयतीत्यादिना धर्मविशे-
षविधानात् । अत एव कर्काचार्यैराहवनीययजतिकृ-
तत्वात् ॥

ध्रुवायाः सवषट्कारत्वाच्चतुर्गृहीतमाप्याय्यैवेत्यु-
क्तम् । अतोभर्तृयज्ञाचार्याः चतुरवत्तं हविर्द्धर्मोऽनारभ्य
विधिश्च स आज्यस्योपस्तीर्ष द्विर्हविषोवदायाथोप-
रिष्ठादाज्यस्याभिघारयतीति साप्तदश्यवत् । पुनर्वच-
नादन्यहविर्विषये सोमे आज्ये च ॥

यजतिष्ठ चतुरवत्ते न प्राप्नोतीत्यत आरभ्यते ।

चतुरवत्तः सवषट्कारासु ॥

तद्वै चतुरवत्तं भवतीति षषट्काराद्भुतिसंयोगेन
चतुरवत्तस्य श्रवणादिति पितृभूतिः । देवयाज्ञिकास्तु
यत्र यत्र चतुरवत्तं दृश्यते आज्यभागपत्नीसंयाजो-
पांशुयागोग्निहोत्रादावपि । तत्र तत्र जमदग्नीनां प-
पञ्चावत्तमेव भवति इतरेषां चतुरवत्तं भवति ॥ ११ ॥

अनिधायावदायावदाय ध्रुवामभिघारयति, आ-
प्ययतां ध्रुवा हविषा घृतेन यज्ञं यज्ञं प्रति
देवयङ्म्यः सूर्यायाऊधो अदित्या उपस्थ ऊ-
रुधारा यज्ञे अस्मिन्निति ॥ १२ ॥

अनिधायावदाय ते एतच्छिष्टकृति विमोचनमा-
गच्छत इत्युक्तत्वात् ॥ अनिधायेतिस्मृचावित्युक्तम् ।

अवदायावदायेति वीप्सा प्रतिस्त्रुवविषया चतुरवत्त
विषयत्वे ह्यनुपपत्तिः ॥

चतुर्गृहीतमस्त्येकं ध्रुवायाहि ततो यदि ।

गृह्यते चेच्चतुः कृत्वआज्यमाप्यायनं विना ॥ १ ॥

निः शेषं ध्रौवमाज्यं स्यान्नैवाप्यायनसंभवः ।

ध्रौवाच्चाहवनीयस्य यागार्थं हि चतुर्ग्रहः ॥ २ ॥

स मिष्टयजुषोप्यर्थे ध्रौवं चातुर्गृहीतकम् ॥

युज्यते तो ध्रुवायाः स्या दाप्यायनं प्रतिस्त्रुवम् ॥ ३ ॥

अन्तापच्छिन्नके युक्ता प्यायनं तु यथार्थतः ॥ ४ ॥

अतोनुवचनप्रैषौ यथादेवतममुष्मा अनुब्रूहीत्यु-
क्त्वादग्नयेनुब्रूहीत्युक्त्वावदानं ग्राह्यं तथा वरुणप्र-
धासादौ अनुवचनप्रैषानन्तरमेवावदानं दृश्यते त-
तोतिक्रमणमाश्रावणप्रत्याश्रावणे ततोऽग्निंयजेत्येवं
सर्वत्र ॥ १२ ॥

अनुब्रूहीत्युक्त्वा नापव्याहरेद्धोता चाश्राव-

णात् ॥ १३ ॥

नापव्याहरेन्न किमपि वदेदऽध्वर्युः होता चाश्र-
वणं यावत् ॥ १३ ॥

आश्रावितेग्नीदाप्रत्याश्रावणात् ॥ १४ ॥

प्रत्याश्रावणमस्तु श्रौषडिति ॥ १४ ॥

प्रत्याश्रावितेध्वर्युराहोतृप्रैषात् ॥ १५ ॥

होतृप्रैषोयजेति ॥ १५ ॥

सोमे च ग्रहं गृहीत्वोपाकरणात् ॥ १६ ॥

नृणाभ्यां ग्रहं चमसं वोपस्पृश्योपावर्तध्वमिति

स्तोत्रोपाकरणमेषोत्तमे होतृप्रैषे ॥ १६ ॥

आग्नेयमुत्तरपूर्वार्द्धे दक्षिणपूर्वार्द्धे सौम्यम् ॥ २० ॥
उत्तरपूर्वार्द्धे ऐशान्याम् । दक्षिणपूर्वार्द्धे आग्नेय्याम् ॥ २० ॥

समिद्धतमे वा ॥ २१ ॥

समिद्धतमे प्रदीप्ततमे ॥ २१ ॥

हविर्भ्यां च ॥ २२ ॥

हविर्भ्यां आग्नेयपुरोडाशाग्नीषोमीयपुरोडाशा-
भ्याम् । च शब्दात् समिद्धतमे चरतीति वाक्यशेषः ॥
तत्रायं क्रमः अग्नेयमुत्तरपूर्वार्द्धे दक्षिणपूर्वार्द्धे सौम्यपुरो-
डाशस्य मध्यदेशात् पूर्वप्रदेशाच्चाङ्गुष्ठपर्वमात्रमवदा-
नमसंभिन्दन् । पश्चादतिनः प्रश्नात्तृतीयम् । अभिघारः
क्षणाभ्यङ्गः । अतिक्रम्याश्राव्याग्निं यजेति प्रैषः । वषट्कार-
ेण सह होमोवषट्कृत्ते वा । उभयतश्चाज्यं हविषः ॥
अत्रापस्वम् सूत्रे विशेषः । सान्नाय्यचरुपुरोडाशानां
पार्श्वेन जुहुयात् द्रवाणां प्रस्रवणेनेति ॥ २२ ॥

पुरोडाशावन्तरेणाग्नीषोमा उपाङ्गुश्चाज्यस्य ॥ २३ ॥

पुरोडाशौ अन्तरेण आग्नेयाग्नीषोमीयपुरोडाश-
यागयोर्मध्ये आग्नेयागानन्तरं प्राग्ग्नीषोमीयपुरो-
डाशयागात् ॥

आज्यस्याहवनीययजतयोध्रुवाया इत्युक्तत्वात् ॥

१ उपावतध्वमित्ययं स्तोत्र प्रैषः उपाकरण शब्देनाच्यते तद्य-
तिरिक्तं किमपि न ब्रूयात् ।

धौवाज्यस्योपांशु अग्नीषोमौ यजति । तत्र देवता-
न्यत्रेति देवतापदमात्रमेवोपांशु तत्राग्नीषोमाभ्या-
मित्युपांशूक्त्वा अनुब्रूहीत्युच्चैर्वदेत् । ततो ध्रुवात्तश्च
तुरवदायातिक्रम्याश्राव्याग्नीषोमावित्युपांशूक्त्वा य-
जेत्युच्चैरित्येवमुपांशुयागः ॥ २३ ॥

विष्णुर्वामावास्यायाऽहौत्राभ्नानात् ॥ २४ ॥

हौत्राभ्नानात् विष्णुश्चेदिदं विष्णुरित्येवं हि हौत्रे
आभ्नाय इति ॥ २४ ॥

असऽसृष्टासाहुतिभिः ॥ २८ ॥

असंलग्ना इतराहुतिभिः सह ॥ २८ ॥

तृतीया य ण्डता समाप्ता ॥

निधाय सञ्चरमभ्युक्ष्य प्राशित्तमवद्यति

यवमात्रं पिप्पलमात्रं वाऽन्यतरत आज्यमु-

भयनो वाग्नेयात् ॥ १ ॥

अश्वर्योः सञ्चरम् । एकैकस्माद्धविषो द्वे द्वे यवमात्रे
पिप्पलमात्रे वा अवदाने अवद्यति आग्नेयस्य तु म-
स्तुत्प्रदेगाद्धे अन्यतरतः अवस्ताद्धा उपरिष्ठाद्धा प्रा-
शित्रावदानस्येति पितृभूतिः । देवयाज्ञिक मते निधाय-
स्यादि पिप्पलमात्रं वेसन्तं सूत्रम् । अन्यतरत आज्यम् ।
उभयनो वा । आग्नेयादिमानि पृथक् सूत्राणि ॥
भर्तृयज्ञ कर्क श्रीअनन्तमते निधायेत्यादि आग्नेया-
दित्यन्तमेकं सूत्रम् ॥ १ ॥

यजमानभागं पुर्वार्द्धाद्दीर्घप्रशीर्य पुरस्ताद् ध्रुवायाः
करोति ॥ ४ ॥

ध्रुवाग्रस्योपरि निदधातीति कर्क इति देवः ।
तन्नकर्कार्थः ध्रुवायाः पुरस्तादिति व्यतिरिक्तदेशे करो-
तीति कर्क लेखः । ध्रुवाव्यतिरिक्तदेशे बर्हिषी करोती-
त्यर्थः । तथा च पाश्चात्यपर्शे निषिञ्चत इति सूत्रे संस्का-
रत्वाच्चाव्यतिरिक्त इति भाष्यं ॥ ध्रुवाज्यविवक्षया
देवोक्तिः ॥ ४ ॥ . . .

सर्वेऽन्वारभन्ते ॥ १० ॥

इडां सर्वेऽन्वारभन्ते । होतारमिति कर्कः । कुशैरन्वा-
रम्भ इति नियम इति कात्यायनः ॥ १० ॥

इडोपहूतेत्युच्यमाने आग्नेयं बर्हिषदं करोति
ब्रध्नपिन्वस्वायुर्मे धुक्ष्व प्रजां मे धुक्ष्व पशून् मे
धुक्ष्व ब्रह्म मे धुक्ष्व क्षत्रं मे धुक्ष्व विशो मे
धुक्ष्व योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य
प्रजया पशुभिराप्यायस्वेति ॥ ११ ॥

चतुर्द्धाकरणमध्ययुर्कर्त्तृकम् ॥ १२ ॥

बर्हिषि ऋत्विग्भ्य आदिशति ॥ १३ ॥

आदेशो याजमानिक इति । चतुर्द्धाकरणादियज-
मान एवेति कर्कः । देवपद्धतौ चतुर्द्धाकरणमाग्नेयादेव ।
प्राशिन्ने हविर्मात्रात् ॥ १३ ॥

उभौ वाविशेषात् ॥ १४ ॥

अन्येभागा उभाभ्यां पुरोडाशाभ्यामिति कर्कः ।
प्राशिव्रेडाव्यतिरिक्ताः सर्वे भागा आग्नेयादेवेत्यन्ये ।
देवभाष्ये तु कर्क भाष्यवत् ॥ उभौ प्राशिन्नहरणार्थे-
ऽवदेयौ ॥ १४ ॥

अत्र पितर इति यजमानो जपति ॥ १५ ॥

विसर्गस्यालम्भपूर्वकत्वात् अत्रपितरइति भ-
मालभ्य जपति ॥ १५ ॥

विसृज्यामी मदन्तेति ॥ १६ ॥

अत्रामीमदन्तपितर इति पित्र्यमन्त्रत्वादिपर्यस्य
पित्र्येष्वित्युक्तेः प्राचीनाधीतित्वं दक्षिणाभिमुखता
चापउपस्पर्शनञ्चेति सर्वसम्मतम् ॥ १६ ॥

एकैकमाहरति ॥ १७ ॥

भागिनेभागम् । षडवत्ससम्पादनाय हस्ते पात्रे वा
स्थलद्वयोराज्येनोपस्तारः तत्रपुरोडाशखण्डद्वयं नि-
धायाज्येनाभिधारयेदिति गर्गः । कर्कमते तु पुरोडाश-
खण्डद्वयमेव नोपस्ताराभिधारौ । अथ द्वितीयमुपहृतो-
द्यौरिति काण्वे ॥ १७ ॥

उपहूतां प्रादन्ति युक्ताः ॥ २१ ॥

उपहूतामिडां युक्ताः कृत्विजः ॥ २१ ॥

पवित्रयोर्मार्जयन्ते परेण वेदिं सुमित्रि

या न इति ॥ २२ ॥

पवित्राभ्यां मार्जनमिति कर्क हरिस्वामिनौ । पवि-
त्रस्थाभिरङ्गिरिति गर्गादयः ॥ २२ ॥

यजमानस्य प्राणपानौ पातमिति प्रस्तरे ते
करोति ॥ २३ ॥

ते पवित्रे ॥ २३ ॥

भागमस्मै परिहरति ॥ २७ ॥

अस्मै ब्रह्मणे परिहरति ददाति आहवनीयं पूर्वेण
प्रदक्षिणं परि शब्दात् । अयं चतुर्द्धाकरणव्यतिरिक्त-
इति सर्वे । भृत्यज्ञास्तु अस्मिन्काले चतुर्द्धाकरणभाग-
मेव परिहरन्नेवाधिकमित्याहुः । यजमानभागं च गार्ह-
पत्यमपरेण नीत्वा यजमानाय समर्पयतीति देवः । यज-
मानसश्चरेणेति भृत्यज्ञाननतौ । आहृतं ब्रह्मभागं प्रा-
शिन्नहरणे निदध्यात् । तमिष्टौ संस्थितायां प्रादनी-
यादिति लाट्यायने ॥ २७ ॥

यजमानभागं चाप्रोषिते ॥ २८ ॥

कुशेषु यजमानभागमित्याद्वलायनः । अप्रोषि-
तेऽ अवसिते च शब्दात् परिहरति ददाति ॥ २८ ॥

अम्बाहार्यमभिधार्योद्वास्यान्तरा ब्रह्मयजमानौ

हत्वा वेद्यां निधायालभते प्रजापतेर्भागो

ऽस्यूजस्वान् पयस्वान् प्राणापानौ मे पाहि

समानव्यानौ मे पाह्युदानव्यानौ मे पाह्युर्ग-

स्यूजं मयि धेह्यक्षितिरसि मा मे क्षेष्टा अमुत्रा-

मुष्मिल्लोक इह चेति ॥ २९ ॥

अन्तरा ब्रह्मयजमानयोराहरणम् । वेद्यां निधाय
तीर्थेन प्रविश्यालम्भइति सम्प्रदायः । अन्तरालेना
नीय वेद्यां निधाय पुनर्यथागतमागत्येति हरिहरः ।
अन्तरा ब्रह्मयजमानयोराहवनीयं पूर्वेण प्रणितोत्करा-
वन्तरेण नीत्वा वेद्यां निधायेति देवः । ऋत्विजः अयं व
ओदनः प्रतिगृहीतेति ॥ २९ ॥

सादक्षिणा ॥ ३० ॥

देया ॥ ३० ॥

चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥

सैमस्योल्मुके समिधमादायाह ब्रह्मन्प्रस्था
स्यामि समिधमाधायाग्निमग्नीत्सस्मृड्ढीति ॥ १ ॥

उत्तरस्यां दिशि उद्भासनकाले दानोत्तरं वा ।
समस्य एकीकृत्य ॥ १ ॥

एषा त इति होतानुमन्त्रयते ॥ २ ॥

होता समिधमनुमन्त्रयते ॥

स्पृशन्ननामिकाग्रेण कचिदालोकयन्नपि ।

अनुमन्त्रणीयं सर्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत् (३) ॥ २ ॥

१ स दक्षिणेति वक्तव्ये संतिकथनं दक्षिणेति विधेयगतलिङ्गा-
भिप्रायेणति महादेवः ॥

२ उल्मुकसमासश्चानुयाजार्थआहवनीयसंस्कारः अतश्चसमा-
सविस्मरणे अनुयाजसमाप्त्यनन्तरं पुनरसमास इति देवः ।

३ इति कर्मप्रदीपे ।

चतुर्थः समानीय प्राचीम् ॥ १३ ॥

चतुर्थं समानीय प्राचीं देवेभ्यः स्वाहेति जुहोति ॥ १३ ॥

यथादेवतमन्यत ॥ १८ ॥

अग्नेः अग्नीषोमयोः अग्नीषोमयोः । अग्निः अग्नी-
षोमौ अग्नीषोमौ पौर्णमास्याम् । अग्नेः विष्णोः इन्द्रा-
ग्न्याः अग्निः विष्णुः इन्द्राग्नी अमावास्यायाम् ॥ १८ ॥

— अभ्युक्ष्य जुह्वा परिधीननक्ति यथापूर्वं वसु

भ्य इति प्रति मन्त्रम् ॥ २० ॥

अत्र भर्तृयज्ञः अभ्युक्ष्य स्तुत्रावित्येके । सञ्चरमि-
त्यपरे । जुह्वास्यात्कर्मिति कर्कः ॥

वसुभ्यस्त्रयाणां परिधय इत्युक्तेन रुद्रेभ्य इति ।

नात्रापामुपस्पर्शनमिति कर्कः । अनन्तमते तु
स्यादेव ॥ २० ॥

पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥

विधृती स्थाने कृत्वानक्त्येनं व्यन्तु

वय इति ॥ ४ ॥

विधृती स्थाने यतः उपात्ते इति भर्तृयज्ञ पितृभू-
त्यादयः । विधृत्योस्थानमाहवनीयः सर्वहविषां तद-
धिकरणत्वादिति कर्कः ॥ ४ ॥

मरुतामिति नीचैर्हत्वा तृणमादायानु

प्रहरति ॥ ६ ॥

नीचैर्हरणं भूमिसंलग्नस्यैव हरणमिति श्रीअनन्तः ॥

निचैरिवेति भर्तृयज्ञः । तृणमादायानुप्रहरणम् ॥
सूक्तवाकान्ते इति पितृभूति कर्क देवादयः ॥ अनु श-
ब्दात्सूक्तवाकमन्विति लभ्यते तस्य प्रकृतत्वादित्य
नन्तः ॥ ६ ॥

हस्तेनाचरति ॥ ७ ॥

आचरति प्रस्तरं अग्नौ हस्तेन स्निग्धमभ्यवहरती
ति भर्तृयज्ञाः ॥ अग्नौ हुतं प्रस्तरं हस्ताङ्गुलिभिः प्राञ्
चं प्रास्येदिति पितृभूतिः ॥ आचरणमुपसमूहनमिति
कर्कः । आचरणं अदग्धस्य पुनः प्रक्षेप इति श्री अ-
नन्तः ॥ ७ ॥

सूक्तवाकान्ते ॥ १२ ॥

तं प्राचमनु तं प्रकृतं प्रस्तरं प्राचं प्रागग्रं सूक्त-
वाके उक्तप्रागे समस्यति समग्रमेव प्रक्षिपतीत्यर्थ
इति हरिस्वामिनः । तं प्राचमनुसमस्यति प्राची हि दे-
वानां दिग्गथोदश्चमिति श्रुतेः । अस्यान्यथाकरणे श्रौतं प्रा-
यश्चित्तम् । सूक्तवाकेन प्रस्तरं प्रहरतीत्यत्र सूक्तवाक-
स्यैव याज्यात्वात् । असूत्रणं ग्रन्थगौरवभयाच्च प्रस्तर
आहुतिमिति वचनादिति पितृभूतिः । मान्त्रव-
र्णिक्ये देवता इति चन्द्रदेवता इति चन्द्रदेवतासंयो-
गाच्च याग इति श्रीअनन्त देवादयश्च । सूक्तवाकान्त
इत्यस्य तृणमादायानुप्रहरतीत्यनेन सम्बन्धः । सर्वत्र
पूर्वेणाहवनीयमेकेषामपरेण गार्हापत्यमेकेषाम् ॥ १२ ॥

षष्ठी कण्डिका समाप्ता ।

उपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य ॥ ५ ॥

उपविश्य यजतिस्थाने दक्षिणं जान्बास्य यजती-
त्यनेन सम्बध्यते ॥

तृतीयेऽन्तर्द्धानं पुरस्तात् ॥ ११ ॥

अन्तर्द्धानं कटादिनेति कर्कादयः । अन्तर्द्धानकटः स-
माचाराद्वारणोद्वादशांगुलोर्द्धचन्द्राकारइति देशः ।
वारणोर्धपरिमाणइति रामबाजपेयिनः ॥

— शंखन्तं भवतीडान्तं वा ॥ १३ ॥

ईडान्तं भवत्येव शंखन्तं भवेन्नवा । शंखन्ते क-
र्तव्ये ईडाद्युत्तरत उपविश्य, व्यंवंहितेन शंखन्तमित्य-
नेन वा शब्दस्य सम्बन्धः । प्रस्तरवत् मन्त्रवार्णादग्नि
देवतेति कर्कः । तूष्णीमित्यन्ये ॥ १३ ॥

शंखन्ते वेदतृणमादायानक्ति प्रस्तरवत्सू

चि सूत्रे स्थाल्यां च ॥ १४ ॥

अग्रं जुह्वामनक्ति मध्यं सूत्रे बुध्नं स्थाल्यामिति श्रु-
तेः । प्रास्य तृणादि पूर्ववत् ॥ १४ ॥

शंखन्ते सूक् सूत्रं प्रगृह्णात्यग्ने दग्धा

यविति ॥ १७ ॥

शंखन्तइत्यन्ते सम्प्रदायमते सूत्र सूक् सूत्रमित्युक्तेः ॥ १७ ॥

उलूखल मुसले यच्च शूर्प आशिश्लेष दृष-

दि यत् कपाले उत्पृषो विप्रषः सत्याः सन्तु

१ यतः शतपथं नियमनं भूयते तदिडान्तं भवतीत्यादिना (१९.२.४.)

यजमानस्य कामाः स्वाहेति पिष्टलेपां

जुहोति ॥ १८ ॥

१ पिष्टलेपाद्भुतेरधिकारो दक्षिणाग्नावेचेति सर्वे ।
पितृभूतिस्त्वाहवनीयएवेत्याह ॥

पिष्टलेपानां होमइति कर्कादयः

आज्यहोमइत्यन्ये सकृदगृहीतेन । चतुर्गृहीतं शा-
खान्तरादेवेति देवः ॥ १८ ॥

सप्तमी कण्डिका समाप्ता ।

स्तृणात्यावेदेः ॥ ३ ॥

तु होतावेदेः स तु स्तृणात्यावेदेः स्तृणातीति का
ण्यपाठाद्धोता ॥ ३ ॥

ध्रौव तु समिष्टयजुर्जुहोति देवागातुविदइति ॥ ४ ॥

ध्रौवस्य जुहोपविश्य होमइति कर्कः । तिष्ठन् ध्रुवै-
वेति गर्गादयः ॥ ४ ॥

वेद्यां प्रणीता निनयति परीत्य कस्त्वेति ॥ ६

आहवनीयं परीत्येति कर्काशयः । दक्षिणतोषाहिर्वे-

१ अत्र वैतान सूत्रे पिष्टलेपहोमानन्तरं पठ्येत आग्नीध्रः संमार्ग-
मग्नौ प्रहरतीति । संमार्गमिध्मसन्नहनम् अग्नौ आहवनीये ॥

२ आहुत्रमग्न्यादायामिह देवः

आहुत्राभिविधौ वेदिमित्रव्याप्येति हरिस्वामिनः (शत. १.९.२.२४)
एवमेव महादेवोपि ॥

३ तत्र ग्रहणं प्रधानं निनयनं तदर्थम् तेन प्रोषिते यजमाने,
यत्र यजमानस्तत्रैव पूर्णमात्रस्य निनयनं केनचित् कारणीयम् यज
मानेनाञ्जलिना प्रतिग्रहश्चकार्य इति देवः ॥

द्युपविश्य निनयति प्रणीता इति हरिस्वाम्याशयः ॥६॥

पूर्णपात्रं निनयति परीत्य सन्ततं यजमानो-
अलिना प्रति गृह्णाति संवर्चसेति ॥ ८ ॥

आहवनीयं परीत्य पूर्णपात्रं निनयति । प्रदक्षि-
णंश्रौतम् ॥ अतस्तदपचारे श्रौतं प्रायश्चित्तम् ॥ सशस्त्र
ग्रहे तद्ग्रहहोमे च वाग्यत इति पितृभूतेः कर्कस्य
श्रीअनन्तस्यमते च ॥ १० ॥ (४)

गच्छति प्राङ्मुखविष्णविति ॥ २४ ॥
ततोसि तन्तुरस्यनुमा तनुह्यस्मिन्यज्ञे ऽस्याः
साधुकृत्यायामस्मिन्नज्ञे ऽस्मिँल्लोक इदं मे
कर्मेदं वीर्यं पुत्रोऽनुसन्तनोत्विति पुत्रस्य
नाम गृह्णाति ॥ २५ ॥

उरुविष्णविति ततोसीत्यारभ्यास्मिँल्लोकइत्यन्तेन
च प्राङ्गच्छति । इदं महत्यादिपुत्रनामग्रहणे भर्तृयज्ञः ।
देवास्तु ततोसीति पुत्रनामग्रहणमाहुः ॥

अथ प्राङ्मुदाय पुत्रस्य नाम गृह्णातीदं मे कर्मेदमिति
काण्वे ॥

अथ पुत्रस्य नाम गृह्णातीदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुस-
न्तनोत्विति माध्यन्दिने ॥ २४ ॥ २५ ॥

अष्टमी कण्डिका समाप्ता ।

इति कात्यायनश्रौत सूत्रभाष्य (सार) सङ्ग्रहे सर्व
याज्ञिकमतविचारे तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

उल्मुकसकृदाच्छिन्नान्यग्नौ ॥ २१ ॥

पूर्वं सकृदाच्छिन्नप्रासनं पश्चादुल्मुकस्य कुतः अ-
ग्नौ सकृदाच्छिन्नान्यभ्यादधाति पुनरुल्मुकमपि सृज-
तीति श्रुतेः (शत. २. ४. २. २. ४.) ॥ २१ ॥

उद्धास्यातनाक्तिप्राग्धुतशेषेणेन्द्रस्य त्वेति ॥ ३३ ॥

प्रातर्द्भुतशेषेणेति सम्प्रदायः । सायं होमशेषेणेति
कर्क देवौ । सायं प्रातर्होमशेषेणेति श्रीअनन्तः ॥

स्थालीस्थोद्भुतशेषः स्याद रुच्येवेति च संशये ॥

रुक्स्थमेवेति युक्तं स्यादुतेन हविशेषणात् ॥ १ ॥

गृहीतं यत्तु होमार्थं यस्य शेषोऽनुखास्थितः ।
यतोवत्सस्य शेषोऽयं हुते सत्यवशिष्यते ॥ २ ॥

रुच्यतद्भुतशेषः स्यान्ननु भक्षोऽस्यविद्यते ॥ हविः
शेषविधानेन चतुर्द्धाकरणं तथा ॥ ३ ॥

वाध्यते तद्वदपि भक्षबाधोविधानतः । रुच-
स्त्वद्भुतशेषेण ततआतश्चनं भवेत् ॥ ४ ॥

उच्यते त्वेकदेशस्य शेषोऽयं सकलस्यच ॥ न या-
१वद्भुतं सर्वतस्य शेषोऽत्र गृह्यते ॥

दक्षिणेग्नौ हुतेतस्या तस्थालीस्थं नतु यत्सु-

चिं ॥ इतिसर्वयाज्ञिकानां मतविचारो यजुः शास्त्री-
यः समाप्तः ॥

इति कात्यायनश्रौतसूत्र भाष्य (सार) सङ्ग्रह-
अतुर्वेदोपाह्व इयामनारायणशर्मणा सूत्रोपन्यासा-
दिनोपवृद्धितः टिप्पराया समलङ्कृतः समाप्तः ।

१ शास्त्रान्तरेष्वोपवसथस्य पुरस्ता वैकाहे द्यहे चातञ्जनस्योप-
कल्पनम् । अग्निहोत्रोच्छेषेण दध्नातनकीति ।

मानवेतु तद्दिने सायं हुतावशिष्टयवाग्वाः पिण्डमवदधातीति ।
आपस्तम्बस्त्वेवमाह एकस्या द्वयोस्तिष्ठुणीं वैकाहे द्यहे इयहे वा पु-
रस्तावुपवसथादातञ्जनार्थं दोहयित्वा सन्ततमभिवुहन्त्युपवसथात्
(प. १ कं १३ सू. १२) तेनंशीतबुध्नमीतनक्ति । (१. ११. १३.)
(शीतमनुष्णं कुम्भीपृष्ठं यस्य तच्छीतबुध्नमिति रुद्रः) अत एव
अतुर्वेदयां रात्रौ दध्नाग्निहोत्र होमः कार्य इति प्रतीयते । हुतशेषश्च
स्थालीस्थो ग्राह्यो न रुग्गतइति ।

